

ԾԱՆԻԿ

հաշիւ կիսամսեւ

Գրական, Գիտական
է
Գեղարդիւեսական

Ժէ. ՏԱՐԻ
Նոր Հրգաւ Թիւ 6

ԳՐՈՒԱԾՐԱՆԵՐ

Ա. ՅԱՐՈՒԹԻՆԵԱՆԷ
ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԳԱՐԵԱՆԷ
ՏՈԳԹ. Յ. ՏԷՐ ՍՏԵՓԱՆԵԱՆԷ
Ա. ԱՐԵՆԵԱՆԷ
Մ. ՈՒՂՈՒՐԼԵԱՆԷ
ԴԵՂԱՄ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆԷ
Մ. Ա. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆԷ
ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆԷ
Ա. ՄԷԼԱՔՐԻՆՈՍԷ

ԳՐԱԺՈՒՆ ՆՇԱՆ-ՊԵՊԻԿԵԱՆ, Կ.ՊՈԼԻՍ

Ս. ԱՅԱՆԷ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ. — «Մաման Բոդիպրի»	241
ԱՐՏ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ. — Արեւն ու հիւշեն (Բանաստ.)	252
ՏՈԴԹ. Յ. ՏԷՐ-ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ. — Նիլս Ֆինսեն	254
ՌՈՒԲԷՆ ՉԱՐԴԱՐԵԱՆ. — Տան սերը (Շ. Բ. Է. վերջ)	257
Մ. ՈՒՂՈՒՐԼԵԱՆ. — Մայրերը (Բանաստ.)	262
Մ. Ա. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ. — Պարսառ (Բանաստ.)	263
* * *. — Նախնի ծովամարտերը. — Խայրէսսին Պարպարոսա	
փաշա	264
ԱԲՕՍԹՕԼՕՍ ՄԷԼԱՔՐԻՆՈՍ. — Արդի Յոյն գրականութիւնը	
(Բ. Յօդուած)	268
ԳԵՂԱՄ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ. — Էդիսներ. — Մայրը	273
Ա. ԱԴԵԼԵԱՆ. — Կեսուրը (Վիպակ)	275
ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ. — Մեր կեանքեն (Քրոնիկ)	282

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ

ՊՈԼՍՈՅ ՀԱՄԱՐ

Տարեկան (24 թիւ) 45 դրուչ. Վեցամսեայ (12 թիւ) 23 դրուչ :

ԳԱՒԱՌՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱՐ

Տարեկան (24 թիւ) 54 դրուչ. Վեցամսեայ (12 թիւ) 27 դրուչ :

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

Տարեկան (24 թիւ) 12 ֆրանք :

Ձեռքէ՝ թիւը 2 դրու

Բաժանորդագրութիւնները թիւի վրայ կը հաշուուին :

Մանուցման, բաժանորդագրութեան եւ թերթին վերաբերող ամէն կարգի գործառնութեանց համար դիմել մի՛ միայն՝

{زاغيك غزنه سی}

در علیّه اسکی ضبطیه جاده سنده ۷۲ نومرو

Կ Ի Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ «Ծ Ա Ղ Ի Կ»

Կ. Պոլիս, Էսկի-Չապթիէ փողոց, թիւ 72

JOURNAL "DZAGHIK,"

Constantinople, Rue Eski-Zabtié, N° 72.

ԾԱԶԻԿ

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԵՍ

ԺԷ. ՏԱՐԻ (574) — ԹԻԻ 6

25 ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1904

“ՄԱՄԱՆ ՔՕԼԻՊՐԻ,”

Կին մը որ իբր մայր իր դերը կատարած է լիովին, կրնա՞յ իր ամուսնի իրաւունքները պահանջել, եւ ի հարկին զանոնք հետապնդել այն տեսակ ճամբով մը՝ զոր բարոյականի բոլոր պայմանադրական ու տիեզերապէս ընդունուած յմրանումները կը դատապարտեն անխնայ. այսինքն՝ կին մը իրմէ սպասուած գերագոյն առաքինութեան — մայրութեան — դիւցազն մը դառնալէ վերջ կրնա՞յ քիչ մըն ալ իր իգութեան իրաւունքներուն վրայ խորհիլ, մինչեւ այն ատեն իրեն զլացուած ամուսնի սէրն ու գորովը փնտռել, ի հարկին նոյն իսկ տունէն դուրս, — երբ անտարբեր՝ եւ զինքը հըրօղեհող յոյզերուն անհաղորդ ամուսին մը ունի:

Յրանսացի նոր թատերագիր մը, Պ. Հանրի Պաթայլ, այս խնդիրը կը յուզէ իր վերջին գործին մէջ ⁽¹⁾, առանց սակայն զայն լուծելու փորձ մը ընելու: Խնդիրը արդէն մէկն է մարդկութիւնը վրդովող այն ընկերային հարցերէն, որոնք թերեւս առյաւելեւ մութ պիտի մնան, եւ որոնց լուծումը աւելի՝ պարագաներուն, բաղդին եւ կամ դիպուածին քաջաճ կարգադրութեանց պիտի թողուի, քան խղճովին կազմուած դատողութեան մը վճռին: Որովհետեւ մարդկութիւնը թէ՛ պիտի համակրի այն կիներուն՝ որոնք իրենց մէջ պահանջուած ամէն բան հատուցանելով հանդերձ՝ զուր տեղը կը սպասեն իրենց Խոյն իսկ ամէնէն ընական ակնկալութեանց եւ իրաւունքներուն գոհացման, հետեւաբար անիրաւուած ապրելու կը բռնադատուին, եւ թէ՛ պիտի դատապարտէ զանոնք եթէ երբեք տունէն դուրս եւ կամ հաստատուած կարգերէ տարբեր ճամբով մը փնտռել ուզեն ինչ որ չեն գտներ ընտանեկան յարկին տակ:

(1) «Maman Colibri»; comédie en quatre actes, de M. Henri Bataille.

Անիրաւուած կին մը դիւրաւ կրնայ յուզել մարդիկը, եւ զանոնք իր դատին պաշտպաններ դարձնել, բայց այդչափ միայն. կ'արգահատին իր վրայ՝ երբ մարտիրոսի կեանք մը կ'անցնէ ընտանեկան անհրապօր շրջանակի մը մէջ, սակայն երբ ընդվզումի վայրկեանի մը փորձութեան չդիմանալով շնութեան կը դիմէ, անպայման կը մեղադրուի, կը նուաստացուի նոյն ինքն իր ամէնէն ջերմ պաշտպաններուն կողմէ։ Մարդիկ իր իրաւունքները կը ճանչնան, կ'ընդունին անոնց օրինաւորութիւնը, սակայն ոչ մէկ զրական միջոց կու տան իրեն՝ այդ իրաւունքներուն տիրանալու համար։ Ընտանեկան անհաւատարմութեան պարագաներու մէջ անգամ, կինն է որ միշտ անիրաւուած կը մնայ, եւ այրը կը յաղթանակէ ի վնաս իր կնոջ։ Չէ՞ մի որ ամէն մարդ անպատուութիւն մը կը տեսնէ կնոջ անհաւատարմութեան մէջ, եւ բարոյականի ո՞ր եւ է մէկ երանգը վիրաւորուած չի գտներ՝ երբ էրիկ մարդն է որ ընտանիքին սրբութիւնը ոտքի տակ կ'առնէ։ Ինչո՞ւ սակայն։ Բարոյականի նորազոյն մեկնիչներ մեզ կը վստահացնեն թէ ընտանեկան անհաւատարմութեան այդ խնդիրը կարծուածին չափ բարդ չէ. արիւնի հաշիւ մը կայ, կ'ըսեն, անկէ մեկնելով կրնանք հեշտիւ լուծել զայն, եւ արեւին պէս յստակ հետեւութեան մը յանգիլ.—էրիկմարդը որ տունէն դուրս յարաբերութիւններ կը մշակէ, իր սերունդին արիւնը եղծելու վտանգին չենթարկուիր, մինչդեռ երբ կինը արհաւատարիմ է, վախկայ որ օտար սերմ, հետեւաբար օտար արիւն մտնէ սերունդին յաջորդութեան մէջ, եւ զայն այսպիսիսէ, թերեւս ապականէ եւ կամ ստորնացնէ։— Առարկութիւնը յաջող է անշուշտ, բայց կարելի՞ է այս աստիճան խնդրական ու դիւրաբեկ եզրակացութեամբ մը լուծել խնդիր մը որ՝ իր բնութեամբ՝ մարդկային խղճին ամէնէն զարհուրելի փորձաքարերէն մէկը պիտի մնայ։

Ընդունինք որ աս ալ մի կնէ այն սիրելի անիրաւութիւններէն՝ զորս էրիկմարդիկ կը գգուեն, կը փայփայեն, կը տեւականացնեն, եւ որոնցմէ երբեք չպիտի ուզեն հրաժարիլ ո՛չ մէկ բանի սիրոյն։ Կինը միշտ այդ անիրաւուած էակը պիտի մնայ, որչափ ատեն որ անխաթար պահուի այն գերազանցութիւնը՝ զոր բնութիւնն իսկ չնորհած է էրիկմարդուն, զինքը տէր ու հովանի դարձնելով սեռի մը՝ որուն ապահովաբար զուր տեղը չէ կցուած «տկար» անակաւնը։ Վերջապէս աշխարհի գերագոյն տիրապետութիւնը՝ օրէնսդրութեան իրաւունքը՝ էրիկմարդուն ձեռքն է. էրիկմարդը կրնայ շատ բարեացակամ ու գթոտ կանոններ սահմանել կիններուն համար, բայց երբ կը ծագին ա՛յն տեսակ պարագաներ՝ որոնց մէջ երկու սեռերուն փոխադարձ իրաւունքները հաւասար գիծի մը վրայ

կու գան, եւ անհրաժեշտ հարկ կը ծագի անոնցմէ մէկը ոտնակոխ ընել՝ միւսը փրկելու համար, աւելորդ է ըսել թէ իր սեռին կողմը կը տաչէ, անոր ի նպաստ կը լծուի։ ու կինը միշտ նոյն անհրաւ- ուածը կը մնայ։ Չմոռնանք հին զրոյցը.— կիներ օր մը խորհուրդի կը նստին ու կը հարցնեն թէ ինչո՞ւ էրիկմարդիկ ազատօրէն եւ առանց դատապարտութեան ու պատժի ենթարկուելու կրնան ի- րենց ուղածին չափ կիներու հետ ժամանակ անցընել, մինչդեռ ի- րենք անվերաքննելիօրէն կը դատապարտուին՝ երբ միանգամայն երկու էրիկմարդու հետ յարաբերութեան մէջ կը գտնուին։ Անի- րաւութիւնը ա՛յնքան մեծ կը թուի իրենց որ խնդիրը մասնաւոր բողոքագրի մը առարկայ կը դարձնեն, պերճախօս եւ յուզիչ կեր- պով մը իրենց դատը կը պարզեն, եւ արդարութեան պէտքը շեշ- տելով կը պահանջեն կա՛մ իրենց էրիկմարդոց զսպումը, եւ կամ գոնէ անոնց վայելածին հաւասար ազատութիւն մը։ Բայց իրենց մէջէն տպահովաբար ամէնէն խելացին՝ պաղ ջուր կը թափէ այդ բողոքագրին վրայ.— «Բողոքագիրը գրեցինք, կ'ըսէ, սակայն որո՞ւ պիտի տանք»։— «Դատաւորին»,— կը պատասխանեն։— «Աղէկ, սա- կայն դատաւորը էրիկմարդ է, ականջ չպիտի կախէ»։— «Ան ա- տեն գեղապետին կու տանք»։— «Բայց ա՛ն ալ էրիկմարդ է»։— «Ուրեմն կրօնաւորին կու տանք»։— «Ա՛ն ալ մտիկ չպիտի ընէ, ին- չու որ էրիկմարդ է. որչափ ատեն որ մեր բողոքը էրիկմարդոց դէմ է, եւ մեր խնդրած աճիւրդութիւնն ալ էրիկմարդոցմէ պիտի բղխի, աւելորդ չէ՞ իրենց դիմելը. դատապարտութիւնը զոր կը պահան- ջենք, իրենց իսկ անձը ունի առարկայ. ապահովաբար խենթ չեն որ մեզի հաճոյք մը պատճառելու համար իրենց ձեռքով ինքզինք- նին դատապարտեն»։— Առարկութեան համոզիչ հանգամանքը իր ազդեցութիւնը ի գործ կը դնէ միւսներուն վրայ, եւ բողոքագիրը կը նետուի մէկ կողմ, կը լքուի անդարձ։

Ինչ որ է, թողունք նախնեաց իմաստութիւնը, եւ դառնանք Պ. Հանրի Պաթայլի կատակերգութեան։

* * *

Կատակերգութիւն . . . բայց ամբողջ տռամ մըն է այդ գործը, ցաւագին ու կենդանի տռամ մը, «իրականութեան ստեղծում մը», — եթէ կարելի է հայացնել ֆրանսացի քննադատներու սիրելի դար- ձած այս բացատրութիւնը՝ զոր ընդհանրապէս կը գործածեն ապ- րուած կեանքին յաջող պատկերացումները որակելու համար։

Իո՞նքն տը Ռիդպէրկ պառնունհին, — որ զաւկի քմահաճոյքով մը՝ ընտանիքին մէջ «Մաման Քօլիպօի» կը կոչուի, — արդէն իսկ գրկած է այն «երկրորդ երիտասարդութեան» շրջանը որ ա-

հաւոր յեղաշրջութիւն մը առաջ կը բերէ կնոջ էութեան մէջ. կիրքը՝ որ այդ շրջանին կինը կը հրդեհէ, բռն է. անդիմադրելի եւ անյագ անհաւի, որչափ թերեւս չըլլար առաջին երիտասարդութեան՝ կեանքի ճշմարիտ գարնան ընթացքին. Շիջելու մտեցող կանթեղի մը ազագուն ու աղօտ լոյսը՝ որ յանկարծ կը պայծառանայ, կը փողփողի, աչք կ'առնէ՝ անխորհուրդ ձեռքի մը կողմէ թափուած առատ ու կենսատու իւզին շնորհիւ Պառնուհին՝ քառասունին մէջ կը դգայ այդ կիրքին եռքը. բնաւորութեամբ քիչ մը թեթեւ, սրամիտ եւ անզգոյշ կին մըն է, կարելի է ըսել հարազատ տիպարը այն դաստիարակութեան՝ զոր Ֆրանսայի բարձր դասու աղջիկները ընդհանրապէս կը ստանան կրթութեամբ զբաղող կրօնական հաստատութեանց մէջ: Այդ թերութիւնները սակայն՝ պատճառ մը չեն եղած որ զմալլելի մայր մը եւ պատուական ամուսին մը չգտնայ: Պառնը՝ զիրքի տէր դրամատէր մը՝ շատ մեծ գաղափար մը չունի ամուսնական փոխադարձ պարտաւորութեանց մասին. անհաւատարմութիւնը անսովոր բան մը չէ իրեն համար: Երկու զաւակ տուած է կնոջը գիրկը, զայն ազատ թողած է որ ուզածին պէս մեծցնէ, դաստիարակէ զանոնք, եւ այդչափով լրացած կը գտնէ իր ամուսնի բոլոր պարտաւորութիւնները:

Մինչեւ որոշ ատեն մը՝ կինը չի զգար թէ կ'անիրաւուի իր իրաւունքներուն մէջ: Ամուսնութիւնը միայն մայր մը եւ հաւատարիմ ընկերուհի մը ըլլալու չէ կոչած զինքը. բնական՝ հետեւաբար օրինաւոր ու անհերքելի իրաւունքներ ունի՝ զորս ամուսինը չի կրնար հատուցանել, եւ ինք՝ ամբողջովին իր մօր դերին նուիրուած, առիթը չունենար մտածելու այդ իրաւունքներուն վերայ: Մայրութեան զգայնութիւնը՝ կանացի ուրիշ ամէն զգայնութիւն կը խեղդէ իր մէջ. իր իգութեան գրգիռները կը սմբին եւ տեղի կու տան անհուն ու անսահման խանդաղատանքի մը որով շրջապատած է իր երկու սիրասունները: Մայրութիւնը՝ անձնագոհութեան գիւցազն մը կը դարձնէ զինքը: Բայց կու գայ ժամանակ մը՝ ուր պառնուհին կը զգայ թէ իր մօր դերը աւարտած է: Զաւակները մեծցած են արգէն. նոյն իսկ անդրանիկը՝ Ռիշառ՝ կը պատրաստուի ամուսնանալու: Այն ատեն, — երկրորդ երիտասարդութեան վտանգաւոր շրջանը մտած օրերն են ատոնք, — պառնուհին խոր ու անմխիթար պարապ մը միայն կը զգայ իր շուրջը, իր սրտին մէջ, ամէն կողմ, ամէն տեղ: Հոգին կը խռովուի, ու ցաւատանջ թախիժ մը կը ճնշէ իր էութիւնը: Ապահովաբար իր զաւակներուն մեծնալէն վերջն ալ մայր է տակաւին, բայց դադրած է ընտանիքին մէջ որոշ քեր մը բռնանալէ: Ամէն դէպք՝ պարտաւորութեամբ

մը գոյութեան իրաւունք կը ստանայ, եւ այդ պարտաւորութեան հատուցմամբ կը կատարուի. ինք սակայն ոչ մէկ պարտաւորութիւն կը տեսնէ իրեն համար. միակ դերը զոր ունէր ընտանիքին մէջ, աւարտած է արդէն, եւ հիմայ, կին մը՝ մայր մը ըլլալով հանդերձ, մէկ կողմ նետուած է հարսանեկան նարնջածաղկի մը պէս՝ որ անգամ մը իր գործը տեսնելէ վերջ ալ ոչ մէկ բանի կը ծառայէ:

Եւ ահա ճակատագրականօրէն կը մղուի իրեն ինկած ուրիշ դերի մը, մայրութեան չափ նուիրական ու անընդոտնելի դերի մը՝ կնութեան դերին վրայ մտածելու: Այս յորդահոս ակէն մեկնելով՝ պառնուհիին մտածումները կը սկսին յորդիլ, կ'ուռին հակայ գետի մը երախներուն պէս, կը ծաւալին ու կ'երեւակաւորուին իր մըտքին արդէն իսկ անձուկ ու սահմանափակ շրջանակին մէջ: Աս մուսնի ճշմարիտ դերը տակաւ իր բոլոր կողմերով կը պարզուի իր հասկացողութեան առջեւ: Ամուսնութիւնը ուրեմն միայն մայր ըլլալու չէր սահմանած զինքը, ուրիշ գեր մըն ալ կար, գեր մը որ նոյնքան եւ թերեւս աւելի սիրելի կ'երեւայ իրեն, որովհետեւ անոր կատարման ընթացքին մէջ՝ միայն պղատոնական գորովի մը վայելքը չէ որ պիտի գտնէ,—ինչպէս եղած էր մայրութեան գերը կատարած միջոցին,—այլ ճշմարիտ ու խոր սիրոյ մը պտուղը՝ որ իր իգութեան զարթնումին մէջ այնքան գեղեցիկ, այնքան բաղձալի եւ հրապուրտ կ'երեւայ իրեն: Արդէն պատճառներ ալ կան՝ որոնք բնական կերպով մը զինքը կը մղեն այդ զանազանութիւնը գնելու երկու գերերուն միջեւ: Փորձառութիւնը իրեն անակ սորվեցուցած է թէ մայրութեան գերը սահմանաւոր բան մըն է. չէ՞ մի որ անոր կատարումէն վերջ իր շուրջը խոր պարապ մը միայն զգացած էր: Եւ յետոյ այդ ճամբով գտնելիք փոխարինութիւնն ալ անսահման՝ ու մշտապէս տեւելու տրամադիր չերեւար իրեն: Զաւակները մեծցած են. անդրանիկը արդէն իսկ մոռցած է զինքը՝ սիրուհիներու գրկին մէջ. վաղը ալ աւելի պիտի լքուի՝ երբ Ռիչառ ամուսնանայ եւ բոլորովին նոր ու առ յաւէտ տեւելու ընդունակ սիրոյ մը խռովքին յանձնէ իր էութիւնը: Կրտսեր զաւակն ալ անշուշտ մեծնալով մեծնալով նոյն ճամբան պիտի ընտրէ, եւ ինք դարձեալ լքուած պիտի մնայ: Մինչդեռ միւս գերը սահման չունի, կրնայ ընդմիշտ տեւել, փթթիլ, ծաղկիլ ու թարմանալ հազար ու մէկ երանգներով, հազար ու մէկ ձեւափոխութիւններով:

Մտածելով մտածելով, պառնուհին աւելի կը լուսաբանուի այդ դերին նկատմամբ: Կր հասկնայ որ անոր մէջ, պարտաւորութեան բաժինը միայն իր կողմը չէ. հոն ալ թէեւ հատուցման

պէտք մը կայ, բայց պարտքերը կիսուած են իրեն եւ ամուսին միջեւ, կիսուած այնպէս որ իրենցմէ մէկը չի կրնար պզտիկ թեւաքուստ մը ընել իր հատուցման մէջ, առանց միւսը անիրաւելու։ Ու քանի որ ամուսինը տրամադիր չերեւար իրեն ինկած պարտքի բաժինը գոհացնելու, ուրեմն ինք անիրաւուած կին մըն է՝ այդ ընտանիքին մէջ, անիրաւուած անոր համար մանաւանդ, որ իրեն ինկած ուրիշ ամէն դեր կատարած, ուրիշ ամէն պարտք հատուցած է յիովին, եւ նոյն իսկ իր առաջին ու թանկագին երիտասարդութիւնը գոհած է անոնց սիրոյն։

Անկուսիւր չուշանար։ Պառնոսին կը կարծէ նաեւ իրաւունք ունենալ տան մէջ չգտածը տունէն դուրս փնտռելու, եւ իր անդրանիկ զաւկին ընկերներէն մէկուն՝ տը Շամպիոնի դիրկոմսին կը սիրահարի։ Պզտիկութենէն ի վեր աչքին առջեւ գտնուած է այդ երիտասարդը, երբեմն անպիս ու խօլ պատանի մը՝ զուարթ, ոստոստուն ու հրեշտականման, հիմայ առոյգ ու գեղեցիկ, հասնութեան առաջին ու հրաշալի փթթումին մէջ, աղջկան մը պէս փափուկ ու շնորհալի։ Պառնոսին կը զգայ թէ օր մը այդ նոր կեանքն ալ պիտի պարպուի զինքը լեցնող սէրէն, երբ իր թարմ, գրեթէ կոյս սիրտը ալ չկարենայ սքողել ձերութեան առաջին հետքերը, բայց այդ մտածումը պատճառ մը չըլլար որ ներկան թունաւորուի։ Ինչ հարկ ապագային վրայ մտածել՝ երբ ներկան այնքան ժպտուն է, այնքան յանկուցիչ ու երջանկաւէտ իսկ դերկոմսը՝ կը խայտայ, ցնծութեան մէջ է. այդ սէրը խելայեղած է զինքը, իր բովանդակ էութիւնը անոր փոթորկին յանձնած է, եւ քանի՜ ալիքները կը ժայթքին, քանի՜ զինքը կը ցնցեն, այնքան աւելի խոր ու անգիտակից երանութեան մը կը մատնուի։ Ո՞վ չէ ունեցած երիտասարդութեան առաջին օրերու այդ կոյր սէրերէն։

Այդ փոխադարձ երանութիւնը սակայն յանկարծ կը վրդովուի։ Կիսովին բացուած եւ վայորդայնի խոստումներով լեցուն կուրս մը՝ զոր անուշադիր ձեռք մը յանկարծ կը վիրաւորէ դանակի հարուածով մը։ Ռիչառ հասկցած է խնդիրը, գալթակղած, ընկճուած. ամօթը այնքան մեծ, եւ անպատուութիւնը այնքան խոր գտած է որ ամբողջ ամիս մը այդ առաջին ցնցումին ազդեցութիւնը կը մնայ իր վրայ, զինքը կը ճնշէ։ Շաբաթներ վերջ միայն, յանկարծ կը ցցուի մօրը առջեւ, եւ զինքը ճգնող անաւոր գաղտնիքը անոր երեսին նետելով կ'ուզէ մեկնիլ՝ դերկոմսին հետ մեծ նամարտելու համար։ Բայց մայրը զինքը կը կեցնէ. զաւակը թէեւ իրմէ հաշիւ չի պահանջեր եւ կը խոստանայ գաղտնիքը պահել, նոյն իսկ՝ հօրը անհաւատարմութեանց յիշատակութիւնը ընելով կերպով մը զինքը կ'արդարացնէ, բայց ինք շուգեր կեղծաւոր

խուսափումով մը ճողոպոթիլ. զաւակը մէկ քանի օրէն պիտի ա-
մուսնանայ, իրենցմէ պիտի հեռանայ, նոր տուն տեղ պիտի կազմէ.
կը փափաքի որ իր յիշատակը ազարտուած չմնայ անոր մտքին մէջ.
կը խնդրէ մոռնալ, մոռնալ ամէն բան, մանաւանդ որ Ռիչառ՝ ի-
րեն ներելով հանգերձ չուզեր հօրը եղած անարգանքը անպատիժ
թողուլ: Պառնունհին գիտէ սր դերիւմսը տկար հակառակորդ մըն
է, եւ իր զաւակն ալ, իր իսկ փափաքով՝ անպարտելի ճարտա-
րութիւն մը ձեռք բերած է զինաւարժութեան մէջ:

— Քեզ մեծցուցի, կ'ըսէ անոր, տարիներս քեզի յատկացուցի՝
մշտատեւ, ամէն վարկեան արթուն սիրով մը եւ անձնուիրու-
թեամբ մը. հիմայ մեծցած ես, ալ քու սեփական թեւերովդ պիտի
ճախրես, պիտի մեկնիս . . . հոկտեմբերին պիտի ամուսնանաս, նոր
ընտանիք մը պիտի կազմես . . . ես կատարեցի քեզի հանդէպ ու-
նեցած պարտականութիւնս. իմ մօր պաշտօնս լրացած է: Գնա
դէպի քու կեանքդ, գլուխդ մի՛ դարձնելու. ինչ որ ետիդ կը ձգես՝
ա՛լ քեզի չի պատկանիր: Այսպէս մտածէ՛, ա՛յս է ճշմարտութիւնը,
ու գնա՛: Իրարու ոչինչ կը պարտինք:

Յետոյ, աւելի վերջը՝

— Պիտի տեսնես, պիտի սիրես օր մը, ի՛նչ կ'ըսեմ . . . կը սի-
րես արդէն . . . օր մը քու կարգիդ պիտի զգաս սրտիդ զօրութիւ-
նը . . . պիտի տառապիս . . . ո՛ւր էր որ միտքդ բերէիր . . . եւ ժա-
մանակը անցած չըլլար . . .

— Մայր . . .

— Ռիչա՛ռ, մտիկ ըրէ . . . գթա՛ . . . (հեւալով) կեանքիս մեծ
սէրն է ասիկա . . .

— Բայց . . .

— (կ'ըզով) Մի՛ ջանար հասկնալ ինչ որ չես կրնար հասկնալ. . .
կին մը որչա՛փ խելայեղ, որչա՛փ սարսափի ենթարկուած պէտք է
ըլլայ իր զաւկին առջեւ ասոր պէս աղաղակի մը խուսափումը
չկարենալ արգիլելու համար . . . ինչպէ՛ս կ'ըլլայ որ տղայ մը, —
աննշան դպրոցական ընկեր մը քեզի համար, — ինծի համար կեան-
քիս կենդանութեան աղբիւրը, կուրծքիս բովանդակ սարսուռը կը
զառնայ. բայց հաւատա՛ այդ աղաղակին . . . խփէ՛ աշուրներդ,
առանց հասկնալու, փախի՛ր այս սիրոյ հրայրքէն, եւ թո՛ղ զիս . . .

Ռիչառ ժամանակ չունենար պատասխանելու, որովհետեւ
ճիշդ այդ միջոցին հայրը ներս կը մտնէ եւ կնոջը արցունքներն
ու զաւկին յուզեալ վիճակը տեսնելով կը հարցնէ թէ ի՛նչ է իրենց
վրդով՝ ինչ պատճառը: Պառնունը արդէն կասկածներ ունի կնոջն ու
դերկոմսին յարաբերութեանց մասին, բայց կ'ուզէ դրական ապա-
ցոյցի մը յենուլ, եւ այնպէս ամբաստանել. զաւկին չփութութիւնը,

կնոջը խուսափուկ պատասխանները՝ երկմտելու տեղի չեն թողուր. կը զգայ թէ կասկածները անհիմն չեն, կը հասկնայ թէ տակաւին պահ մը առաջ ի՞նչ տեսարան անցած է այդ երկու էակներուն միջեւ՝ որոնք շփոթութեան արձաններու պէս քարացած են իր զէմը: Այն ատեն՝ կնոջը երեսին կուտայ ամէն բան, կը նուաստացնէ, կը խոնարհեցնէ զայն իր արհամարհանքին տակ, եւ յանկարծ՝ իր պատուին դաւաճանը մտաբերելով՝ կ'ուզէ դուրս խոյանալ, դէպի պարտէզ՝ ուր կը գտնուի գերկոմսը: Կինը սակայն զինքը կ'արգիլէ:

— Ե՛ս եմ յանցաւորը, կը պոռայ, զիս պէտք ես զարնել, որովհետեւ քեզի զէմ դաւաճանողը ես եմ... գիտցիր որ ես ինքս, ազատօրէն, կամովին, եւ հրճուանքով անձնատուր եղայ...

Կը խօսի տակաւին, անիրաւուած կիներն է վերջապէս, սիրելու տրամադիր ուսէրէ զրկուած կիներն է, իր պարտքի բաժինը հատուցած եւ իրեն ինկած հատուցումներէն մանաւանդ գերազոյնը չվայելելու բռնադատուած կիներ: Ի՞նչ հարկ մեղաւոր մը նկատելու իր հրապոյրներուն ցանցին մէջ ինկած այդ տղան եւ զայն զարնելու ինքն իսկ՝ գլխաւոր յանցաւորը, — եթէ յանցանք մը կայ այդ մեղապարտ բայց ճակատագրական եւ անխուսափելի շեղումին մէջ, — արժանի՞ է պատժի, երբ նոյն ինքն բնութիւնն է որ զինքը մայր մը դարձնելէն վերջ, բռնաբար կը մղէ տարբեր արահետի մը մէջ ուր ուրիշ ոչ նուազ մեծ գեր մը ունի կատարելիք, — կնոջ զերբ: Վերջապէս բնական պահանջներ կան՝ որոնց ձայնը ո՛չ մէկ բարոյականի կապ, ո՛չ մէկ պարտականութեան զգացում, թերեւս նոյն իսկ ո՛չ մէկ խղճի բողոք կրնայ լռեցնել:

Այս կինը իրաւունք ունի ուրեմն եւ ապահովաբար ամուսինը չուրանար այդ իրաւունքը: Բայց անգին կայ նաեւ ընտանեկան մաքրութեան, ընտանեկան սրբութեան պահպանման պէտքը որ համազօր իրաւունքներ կուտայ իրեն՝ կնոջը շեղումը դատապարտելու համար. եւ այդ իրաւունքները կատակ չեն վերցնելու: Երկու կողմերն ալ հաւաստաբապէս արդար են իրենց պահանջումներուն մէջ. սակայն իրաւունքը ո՞ր կողմին պէտք է թողուլ: Պարագան չատ փափուկ է, էրեկմարդուն ու կնոջ իրաւունքները հաւասար գիծի մը վրայ եկած են. երկուքին ալ պաշտպանութեան ծառայող փաստերը լաւ են ու անհերքելի. բայց կարելի չէ մէկուն պահանջումը գոհացնել՝ առանց միւսը անիրաւելու: Ու կիներն է որ անյեղիօրէն կ'անհրաւերի. բարոյականի բոլոր ըմբռնումները, հաստատուած օրէնքները, առաքինութեան պայմանները, վերջապէս ամէն բան կիներ, կիներ միայն պիտի դատապարտեն, եւ էրեկմարդը պիտի յաղթանակէ ի վնաս իր կնոջ: Ո՞վ դրած է բա-

րոյականի այդ րմբռնումներուն հիմր, ո՞վ հաստատած է այդ օօրէնքները, ո՞վ սահմանած է առաքինութեան պայմանները. — էրիկմարգիկ Ուրեմն բնական բան մըն է որ տուժողը կիներ պիտի ըլլայ, եւ իրաւունքը էրիկմարգուն կողմը պիտի մնայ: Ընչդ այդպէս ալ կ'ըլլայ. պառոնը՝ յանուն ընտանեկան պատուին, յանուն այն իրաւունքներուն՝ զորս այդ պատուին պահպանման պէտքը կու տայ իրեն, անպայման կը դատապարտէ կատարուած շնութիւնը, եւ եթէ կը խոստանայ դերկոմսին չդպչիլ, զոնէ պայման կը դնէ որ կիներ միանգամ ընդ միշտ դուրս ելլէ տունէն, մեկնի անվ' րադարձ: Պառոնուհին կ'ընդունի այդ պայմանը, կը լքէ բնտանիքը, եւ կ'երթայ միանալ դերկոմսին՝ որ Ալէէրիա կը մեկնի իր զինուորական ծառայութեան չրջանը անցընելու:

Երկու տարի վերջ, պառոնուհին կը դգայ որ իր քառսուն տարիներն ու ծերութեան խորշումները աւելի երկար ատեն չպիտի կրնան դիմադրել գեղանի ամերիկուհիի մը թարմադեղ հրապուրներուն՝ որոնք արդէն իսկ գրաւած են դերկոմսը: Բարեկամուհի մը իրեն խորհուրդ կու տայ որ մտքառի. բայց ի՞նչ օգուտ այդ մաքառումէն. չէ՞ մի որ ոչինչ կրնայ լեցնել արդէն իսկ յաւտնուած խորշումները. եւ յետոյ ի՞նչ պիտի չա՛նի ամերիկուհիին դէմ մաքառելէն. եթէ անոր ազթէ՛ վաղը ուրիշ մը երեւան պիտի ելլէ. ճակատագրականորէն պիտի պատահի այդ բանը: Աւելի լաւ չէ՞ որ որ մը կանուխ մեկնի, երբ տակաւին իր պատկերը ամբողջովին չէ եղծուած սիրահարին մտքին մէջ, երբ դեռ իր գեղեցկութեան ու սիրոյն խաբկանքէն չէ մերկացած անոր հոգին, երբ դեռ ոչինչ զգացած է իր ծերութենէն, իր քայքայումէն: «Ո՛չ, ո՛չ, պէտք է ճիշդ ստենին մեկնիլ, փախչիլ . . . այսպէսով աղուոր արկածի մը յիշատակը պիտի թողում իր քով, ինչպէս նաեւ յիշատակը պաշտելի պատկերի մը՝ զոր միշտ պիտի կրնայ վերաւշել անդորրութեամբ, եւ որուն վրայ նոյն իսկ միակ անհաճոյ տեսիլի մը, միակ սրտաբեկութեան մը յիշատակը չպիտի թեւածի բնաւ . . . թող այս սիրոյն դիակը իր քով վերապրի իմ մեկնելէս վերջ. այն ատեն՝ հետուէն՝ պիտի հաւատամ որ ո՛չ ծերացած եմ իրեն համար, ո՛չ ալ մեռած, ու պիտի մխիթարուիմ»:

Օր մը, մնաս-բարովի նամակ մը կը ձգէ, կը մեկնի գաղտա, գողի, եւ Բարիզ դառնալով զաւկին դուռը կը դարնէ՝ պարտուած, զղջացած, նուաստացած: Ռիչառ՝ ամուսնացած է արդէն, եւ իր առջինեկին ծնունդն ալ իրեն իմացուցած է ժամանակին: Պառոնուհին հասկցած է որ իր սահմանածներէն դուրս, տակաւին դերմըն ալ ունի կատարելիք մեծ-մօր դերը. պէտք է որ իր ճակատն ու չրթունքը անպատճառ տեղ մը հանգչին, գորովներ կան դեռ

որոնք իր պէտքը զգալի կը դարձնեն: Եւ ճիշդ այդ նոր ու վեր-
ջին դերին կատարման համար կը պաշտօտի իր զաւակին որ տանը
մէջ անկիւն մը շնորհէ իրեն: Երջանկութիւն, գեղեցկութիւն, ե-
րիտասարդութիւն, վերջ ապէս ամէն ինչ կ'անցնի, բայց կեանքը
կը մնայ, բան մը պէտք է զայն լեցնելու համար: Այս անգամ՝
զաւակն է որ զինքը կը լսնադատէ իր ընթացքը դատապարտելու,
խոստովանելու որ ընկերային իրաւունքներու մէջ ամէնէն նուի-
րականները ընտանիքիներն են միշտ, թէ պէտք է ամէն բան
զոհել՝ ընտանիքին պատիւն ու նշանակութիւնը անխաթար պա-
հելու համար: Պառնուհին՝ այդ նուաստացման ալ կը համակերպի,
ու կը մնայ զաւակին քով, լուսնդակ էութեամբը նուիրուած իր
մեծ մօր պարտաւորութեանց, — երբ միշտ կը յաջողի կնոջը նա-
խապաշարումները խեղդել՝ եւ զայն վարժեցնել բարոյականի ճամ-
բէն շեղած կեսրոյ մը հետ ապրելու գաղափարին:

* * *

Ահաւասիկ շատ գեղեցիկ եւ յուզիչ գործ մը, գրագէտէ մը,
մասնաւորաբար թատերադէ մը սպասուած գրեթէ ամէն յատկու-
թիւն սքանչելապէս ի յայտ կու գայ անկէ: Տեսարաններ կան ո-
րոնք կը փղձկեցնեն. մասնաւորաբար այն կտորը՝ ուր պառնու-
հին իր բարեկամութիւն կը յայտնէ թէ սիրահարը պիտի լքէ՝ իր
մարմնին մօտալուտ քայքայման երեւոյթը անկէ ծածկելու եւ զայն
ընդ միշտ իր սիրոյն ու շնորհներուն խաբկանքին տակ պահելու
համար, անձնուիրութեան հրաշակերտ մըն է զոր մարդ չի կրնար
կարդալ առանց աչու ընկեր լեցուելու: — Պահ մը՝ բարեկամութիւն մէկ
կողմ կը քաշէ, եւ լուսնի խաւարումը բացատրելու պատրուակին
տակ անոր հետ գէպի երկինք կը յառէ աչու ընկերը, կռնակը դար-
ձուցած իր սիրահարին ու ամերիկուհին՝ որ արդէն իսկ հմայած է
երիտասարդ դերկոմար: Բայց փոխանակ լուսնին երեւոյթը մեկ-
նելու, բարեկամութիւն կ'ըսէ թէ ինչ կը դառնայ իրենց ետին՝ եր-
կու երիտասարդներուն միջեւ: «Երկարօրէն իրար կը դիտեն . . .
իրարու ձայնը կը սեղմեն վախով . . . իզմէ կը վախնան, ո՛հ հեշ-
տալի վախը . . . կը զգամ որ այս է ըրածնին, ապահով եմ . . .
մենք ալ երբեմն նոյնը կ'ընէինք դերկոմարին հետ: Հիմայ կարգը
երենցն է»: Այդ միջոցին՝ իր սիրահարն ու ամերիկուհին իսկապէս
իրարու մօտեցած են, իրարու ձեռք կը սեղմեն գաղտագողի: Պա-
ռնուհին՝ գէմքը միշտ գէպի երկինք դարձուցած է, բարեկա-
մութիւն ալ նոյնպէս: «Կր տառապիմ, կը յարէ, ձունկերս կը կթո-
տին, ինծի անանկ կու գայ որ ծանր բան մը կը սեղմէ զիս եւ
այնքան, այնքան ցաւ կու տայ ինծի: Է՛հ ուրեմն, հիմայ ետիս
պիտի դառնամ՝ յամրաբար, որպէս զի, կը հասկնաս անշուշտ, Ժա-

մանակ ունենան իրարմէ բաժնուելու. եւ իմ դէմքիս վրայ ոչինչ պիտի երեւայ, ոչինչ, միայն թէ ամենակատարեալ ժպիտ մը եւ ամենաերջանիկ անտարբերութիւն մը:» Իսկապէս ալ՝ երկու սիրահարներուն բաժնուելու միջոցը տալէ վերջ միայն ետին կը դառնայ, եւ խօսքը ամերիկուհիին ուղղելով, կը շօղումէ զայն. «Մանաւանդ, կ'ըսէ. մի՛ փոխէք այդ հագուստը որ սքանչելապէս կը պատշաճի ձեր մազերուն գոյնին եւ իրիկունան երանգներուն»:— Մի՛ մոռնա՞ք որ կին մըն է այս գիւցաղնութեան հեղինակը, կին մը մանաւանդ որ կը զգայ թէ իր սիրահարը, իր սիրոյն հուսկ յետին առարկան կը խլեն իրմէ: Նոյնքան յուզիչ է նաեւ այն տեսարանը՝ որուն մէջ պառնուհիին կը ստիպուի զաւկին առջեւ խօնարհիլ, ընկճուած դինքը ճնշող ամօթէն, ընկճուած զաւկին ցոյց տուած անյիշարուած ենէն:

Բայց ի՞նչ հարկ այսքան գեղեցկութեան, այսքան յուզիչ ու սրտակեղեք տեսարաններու, երբ այդ ամէնէն կինը կրկին ոչինչ կը չահի: Տխուր բան մըն է հաստատել այս կէտը: Ինչո՞ւ իր դատին, իր իրաւունքներուն արդարութիւնն ու բարձրութիւնը պատկերացնել այսքան յստակ եւ անհերքելի կերպով մը, երբ մի՛ միայն իր դատը պաշտպանել, իր իրաւունքներուն տիրանալ ուղեւուն համար այդ ցաւապին՝ անկումին պիտի մղուի դէպքերուն կոչոտ ու աններող յաջորդութեամբ: Իր դատը էրիկմարդու մը ձեռքն է, հետեւաբար՝ տրուելիք վճիռը երեք իրեն ինպատիւ չպիտի ըլլայ, ինչպէս չէ եղած արդէն: Երբ կինը իրեն ինկած հատուցման բաժինը հետապնդելու համար այդքան ցաւի, այդքան յուսահատութեան, այդքան ստորնացումներու պիտի ենթարկուի, եւ վերջ ի վերջոյ, ճակատագրականօրէն, — իր մեծ-մօր դերը կատարելու համար(?) — պիտի ստիպուի վերագառնալ իր քամահրած ընտանիքին ծոցը, ուրեմն լաւագոյն է որ զոհուած, անիրաւուած մնալ եւ չհեռանայ ընտանիքէն: Խաղին իմաստը աս է. չէ՞ մի որ նոյն ինքն պառնուհիին կը պարտաւորուի զաւկին այդպէս ըսել՝ իր վերագարձէն վերջ: Եւ արդէն այդ չե՞ն պահանջեր բարոյականի ընդունուած ըմբռնումները, ընտանեկան կարգ ու սարքի կանոնները, առաքինութեան պայմանները, մինչեւ մարդկային խիղճը՝ որ իր կարգին զերծ չի մնար նախապաշարումներու ազդեցութիւնէն:

Այս ամէնը էրիկմարդիկ հաստատած են, եւ անոնց սիրոյն, անոնց անվթար պահպանման սիրոյն միշտ ռոքի տակ պիտի առնեն կինը, կնոջ իրաւունքները, նոյն իսկ առէնէն գերադոյն, ամէնէն անբռնաբարելի իրաւունքները: Որո՞ւ հոգ թէ ինքնին տկար էակ մը կը ստիպուի մաքառիլ իրմէ անհունապէս աւելի զօրաւոր եւ անարկու հակառակօրդի մը՝ Բնութեան դէմ, թէ կը չարչարուի,

կը բզքտուի, կը վիրաւորուի. իր կոտտանքն ու տուայտանքը մեզ
կը յուզեն անքան ատեն միայն՝ երբ մեր արդահատանքը պատ-
հառ չըլլար մեր հաստատած կանոններուն եւ բմբռնումներուն
քայքայման. բայց անկէ անդին, երբ այդ քայքայման վախը կայ
մէջտեղ, անտարբեր կը մնանք, նոյն իսկ իր ընդվզումը կը դատա-
պարտենք, եւ հանդարտօրէն, իրենց պարտքը կատարած մարդոց
խղճի հանդարտութեամբ կը դիտենք հիւժումը, սպառնումը, նոյն
իսկ շիջումը այդ է սկին՝ որուն մարդկութիւնը այնքան բան կը
պարտի, եւ որ անշուշտ իրաւունք ունի աւելի ներողամտութեան,
աւելի գութի ու արդարութեան:

ԱՐԱՍ ԱՆՏՈՆԵԱՆ

ԱՐԵՒՆ ՈՒ ՀԻՒԼԷՆ

Նընջստենեակիս բաց պատուհանէն
Կը նազի հագով գեփիւռն առջւան,
Ու խօշ, երջանիկ անուրջներն իմ դեռ՝
Իբր արշալոյսի բոցեղէն քիթը՝
Կարծես կը հեւան
Բարձերուս վըրան:

Ծիծղուն ու ծաւի անսահման ծովէն
Ծայր կու սայ ծիրան ծնունդն արեւի
Եւ արծաթաթել շող մը շրւարուն
Կու գայ շծորդել սարսաւ պատկերներն
Իմ անուրջներուն:

Հոգիս, ծաղիկ խընկահոս,
Նըրբացողուն, ոսկեծրղոս,
Կը բացուի
Ձերմ համբոյրիկն արեւի
Հեռո՛ւն, յերան վերեւի,
Մինչ վարդենիք մ'անսահման
Կը հրդեհուի վառ կոներկովն
Հորիզոնին օձանրման:

Ու կ'զգամ ոյժ մը, սարսուռ մը ներսու
Մինչեւ արեւիկն հասնելու համար,

Հոն, արշաղոյսին ճամբէն բոցագէս,
Յօղերուն մէջէն մարգարսասիպար,
Ինչպէս ոսկեգօծ առասպելներու
Վարդոս, բոցահեր
Մանուկ մ'անվեհեր:

Ոսկերուս սակ՝ արեւն 'արու,
Դշխիս վերել՝ բոցեր, կայծեր հրաւթել,
Այսերուս մէջ՝ շոյսն արեւիկն ակներել.
Արեւ, բարեւ,
Զերմ համբոյր սակս իրարու:

Դուն՝ իմ սիրածն եղիր, ես ալ քու գերին,
Քու մանկշաւիկն զրբամ ու թող չմարին
Կիրքն ու հրայրք՝ Ան սիրալստ համբոյրին:
Որքան դու մեծ ես ու որքան անհուն,
Ես որքան պզտիկ, եւ որքան փգուն:

Դուն կեանքը կու տաս. կեանքը կը վառես,
Ու ես գրկիդ մէջ անմահ կ'զգամ զիս,
Արեւ, բոց բերնովդ ա՛ն, համբուրե՛ զիս:

Բանաստեղծութիւնն ես դու անսահման.
Ես ալ ծոցիդ մէջ լուռ ու աննըշան
Աշուղն երջանիկ.
Տո՛ւր ինծի կըրակդ ու տուր ինծի բոց,
Հոգիս թող վառի հրդեհներովդ հոծ,
Բեզմով արքենամ, քեզ արտաշնչեմ:

Արեւ, ա՛ն գիրկդ, համբուրե՛ հիւշեն,
Իսկ թէ քու սերն ապառե՛ զանի
— Ինչպէս թիթեռը մումի շեզուակէն
Զինչ իրիկուրնով անուշ զարնայնի, —
Ինչ փառք աննըշան հիւշէին համար
Դառնալ արեւին մի վառ կայծն խաւար:

ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

Ն Ի Լ Ս Ֆ Ի Ն Ս Է Ն

Անցած սեպտեմբեր ամսուան վերջերը՝ Քորէնհակի մէջ մեռաւ Ֆինսէն, որ՝ ընդունուած սովորութեան մը նայելով՝ գէթ մահուրնէ վերջ ճանչցուելու եւ փառաբանուելու իրաւունքը ունի անտարակոյս, ինչպէս պիտի աշխատինք ցոյց տալ այս յօդուածով:

Մարդկային ցեղին ամէնէն ահուելի ախտերէն մէկուն՝ Lupus/ի դէմ մաքառող գիտունին անունն է Ֆինսէն: Lupus/ի՝ հայերէն ըսեր են «գայլցաւ», բայց քանի որ ասկէ ալ շատ բան մը պիտի չհասկնայ սովորական ընթերցողը՝ կը բա.է հոս ըսել միայն թէ այդ հիւ.նդութիւնը մորթին վրայ առաջ կը բերէ անտանելի եւ անբուժելի վէրքեր, անանկ որ իր բնութիւնը՝ քաղցկեղէն կամ հիւծախտէն աւելի աղէկ գոյնով մը կարելի չէ ներկայացնել:

Մինչեւ ժօտ տարիներս, Lupusը գրեթէ անբուժելի նկատուած էր, եւ կամ՝ դէթ գործածուած դեղերն ու դարմանները չէին առաջ բերած փափաքուած արդիւնքը: Ահա՛ այդ տեսակ ախտի մը ուսումնասիրութեան տուաւ ինքզինքը Ֆինսէն. ու իր աշխատութիւններուն ալ յաջողութեամբ պսակուելը տեսաւ, թէ եւ ինք գոթազգաբար մեռաւ շատ կանուխ, քառասուններեք տարեկան:

Ֆինսէն—Niels Ryberg Finsen—բաւական բարեկեցիկ ընտանիքի զաւակ ըլլալով, կրցաւ իր նախնական կրթութիւնը ստանալ Քորէնհակի համալսարանին մէջ, իսկ մնացած է ութ տարի, եւ 1890ին ստացած բժշկական վկայականը Այս մարդուն ուսանողական կեանքն ալ, ինչպէս շատ մը նշանաւոր անձերունը եղած է, արտակարգ կողմ մը չէ ունեցած: Իբրեւ ուսանող՝ միջակէն վեր չէ եղած. հաւանական է օակայն որ ասոր գլխաւոր պատճառը՝ շատ կանուխէն իր ուշադրութիւնը ուրիշ բաներու տալն էր, ինչ որ շատ ալ աղէկ եղաւ մարդկութեան համար: Ուսանողական շրջանէն իր ուշադրութիւնը դարձուցած է ապրող մարմիններու վրայ լոյսին թողած ազդեցութեան, եւ կ'ըսուի թէ՝ իր մտքին այս ուղղութիւնը տուող պարագան սա էր.—զիտած էր որ կրնար աւելի աղէկ աշխատիլ, աւելի աղէկ ուսանիլ իր մէկ դասընկերին լաւ լուսաւորուած սենեակին քան իր խուցին մէջ:

Կ'երեւայ թէ՝ իր համալսարանին վարիչները կանուխէն հասկըցեր էին թէ՝ Ֆինսէն ապագայ խոստացող երիտասարդ մըն էր. որովհետեւ, վկայականը առածին պէս զինքը կը նշանակեն անդա.

մազննութեան ուսուցչապետ՝ Վիրաբուժական Ակադեմիին մէջ։ Այս շրջանին պատեհութիւն կ'ունենայ կատարել զանազան փորձեր՝ ապացուցանելու համար լոյսին օգտեցութիւնը մարդուն եւ ուրիշ զանազան կենդանիներու վրայ։

Տարակոյս չկայ բնաւ թէ՛ իրմէ առաջ ուրիշներ բաւական կարեւոր աշխատութիւններ տուած էին նոյն նիւթին։ Ու չահեկան է հոս դիտել որ Ֆինսէն՝ կատարեալ անկեղծութեամբ՝ ինքն իսկ կը յիշեցնէ մեզի թէ՛ շատ կանուխ իսկ լոյսով դարմանում փորձուած է Արեւելքի մէկ քանի երկիրներուն մէջ, եւ թէ՛ ծաղկախտէ վարակուած իշխան մը դարմանուած է այդ եղանակով, ԺԴ. դարուն։

Ֆինսէն հրատարակած է զանազան գործեր որոնց ամէնքն ալ կը խօսին լոյսով դարմանումին վրայ։ Այդ հրատարակութիւններէն մանաւանդ մէկը մեծ իրարանցում առաջ բերած է գիտական աշխարհին մէջ։ Շատ մը խղճամիտ փորձերէ վերջ, հեղինակը կը հետեւեցնէ թէ՛ լոյսին քիմիական ճառագայթները գրգռիչ են, մինչդեռ արեւապատկերին կարմիր ծայրի ճառագայթները ըստական են։ Իր այս գիւտին անմիջական հետեւութիւնը եղաւ Lupusի դարմանումը, որուն մանրամասնութիւններուն մէջ մտնել հոս ներելի չի կրնար ըլլալ հարկաւ։ Կը բաւէ միայն ըսել թէ՛ 1895ին, երկու հարուստ Դանիացիներու օգնութեամբ՝ Ֆինսէն կրցաւ Քորէնհակի մէջ բանալ առաջին Լուսադարմանատունը, որուն ձեռք բերած յաջողութիւնները գնահատուեցան ամէն կողմէ, մինչեւ որ կառավարութիւնն ալ իր կարգին սկսաւ օգնել այդ անհատական մեծ ու փրկարար ձեռնարկին։ Այդ լոյսի դարմանատան կամ հիւանդանոցին մէջ մինչեւ այսօր դարմանուած են 2000 հոգի։ Այս թիւին հետ պէտք է սակայն միտք պահել թէ՛ առանց Ֆինսէնի այս գիւտին՝ այդ խեղճերուն աչք դարձնող պիտի չզըտնուէր, որովհետեւ գրեթէ անդարմանելի կը նկատուէր իրենց հիւանդութիւնը։

Տանիմարքայէն անմիջապէս վերջ՝ այս մեծ գիւտէն օգտուողը եղաւ Անգլիայ Կալէսի իշխանուհին— աւժմ Ալեքսանտրա Թագուհի— իր հայրենակցին գիւտը մտցուց Լոնտոն։ Վեհանձնաբար նուիրեց Լոնտոնի ամենամեծ հիւանդանոցին՝ այն ամէն գործիքները, որոնք անհրաժեշտ էին այդ սոսկալի հիւանդութիւնը Ֆինսէնի դրութեամբ դարմանելու համար։ Միայն Լոնտոնի մէջ 450 հիւանդներ՝ վայելած են այս նոր դարմանումը, Եւրոպայի ու Ամերիկայի ամէն կողմերը տարածուած ու ընդհանրացած է հիմայ Lupusի այս դարմանումը, որ կը ճանչցուի «Ֆինսէնի լուսաբուժութիւն» անունով։ Ու հազարաւորներ կ'օրհնեն Քորէնհակի գիւտ-

նականին յիշատակր. քանզի անոր գիւտին միջոցով ազատուած են սոսկալի հիւանդութենէն, կեանքի դառնութենէն:

* * *

Ֆինսէնի՝ այս վաղամեռիկ գիտնականին կեանքը լեցուն է հիւանալի մանրադէպերով: Ասկէ քսան տարի առաջ կը բռնուի յօգացաւէ, եւ այնքան սաստիկ կերպով որ սիրտն ալ կը տկարանայ: Երբեք չի տկարանար սակայն մարդկութեան օգտակար ըլլալու տենչը. իր մէջ միշտ անչէջ կը մնայ գործունէութեան զօրաւոր կամք մը: Եւ ի՞նչ գեղեցիկ օրինակ չնչին տկարութեան մը պատրուակով՝ անկիւնը քաշուող ծոյլ-հիւանդներու: Ֆինսէնի չորջր գտնութեանը կը հասկնան թէ՝ այդ փայլուն եւ օգտակար կեանքը չուր պիտի մտնէ իր մայրամուտը: Եւ կարծես ինքն ալ գիտնալով թէ մահուան ստուերին մէջ կ'ապրի, կը ճգնի օգտակարապէս գործածել տրամագրելի ամէն մէկ վայրկեան, ամէն մէկ ժամ: Ու այդ հասկացողութեամբ եւ սկզբունքով կը կանգնէ ու կը վարէ այն հսկայ հաստատութիւնը, որ աշխարհի բոլոր *Lupus* վարակուած հիւանդներուն ուխտատեղին դարձած է այսօր:

Նոյն իսկ մեռնելէն քանի մը օր առաջ, հակառակ իր ծանրացած վիճակին, կը շարունակէ խորհիլ ու խօսիլ իր սիրական գործին վրայ: Կը կանչէ վերջապէս իր դարմանատան կամ հիւանդանոցին բժիշկները, դատ զատ կը սեղմէ ամէնուն ձեռքը եւ իր սիրած ու հիմնած հաստատութիւնը յանձնելով անոնց, կը մեռնի հանդարտ սրտով:

Եթէ ասանկ անձնուէր մարդիկ ալ հանդարտ սրտով չ'մեռնին, չեմ գիտեր թէ՝ ո՞ւր ուրեմն փնտռելու է սրտի հանդարտութիւն: Ընկերը սիրել՝ չէ թէ իր անձին չափ, հապա աւելի իսկ՝ անա՛ ինչ որ կը ցուցնէ Ֆինսէնի կեանքը եւ ի՞նչ որ կը չեչտէ նոյն իսկ իր մահը:

Գործին, իր սիրական հաստատութեան՝ ունեցած նուիրումը լսեցինք արդէն ասկէ քիչ առաջ, երբ իրեն տրուած 8000 անգլ. ոսկիի Նօպէլեան մրցանակը մէկ ձեռքովը առաւ ու միւս ձեռքովը ամբողջովին պիտի նուիրէր հիւանդանոցին, եթէ իր բարեկամները չստիպէին որ անոր գէթ կէսը պահէր ընտանիքին ապրուստին համար. ու Ֆինսէն ասանկ ըրաւ, շատ դժկամակութեամբ: Միշտ աղքատ ապրեցաւ Ֆինսէն: Թողած է այրի մը եւ երեք անչափահաս զաւակներ, որոնց սակայն Դանիական կառավարութիւնը խոստացած է թողակ մը կապել:

Աղքատ կ'ապրի, աղքատ կը մեռնի հեղինակը գիւտի մը. որ շատ դիւրաւ կրնար զինքը տէր ընել հաղարներու: Պէտք կը մնայ ուրեմն հասկցնել թէ՝ գիտունին, բժիշկին վարձատրութիւնը դրա-

մականք չէ: Մարդկութեան ծառայողներ են անոնք, եւ շատ անգամ սակայն զոսմական վարձատրութեան տեղ կը վայելեն ան լուր զրոյարտութիւններ: Առանց դէմ ահաւասիկ Ֆինսէնը, իր հանրագում կեանքով, իր զսկումի կեանքով:

Մեր ատենի ամէնէն նշանաւոր մարդերու շարքին մէջ պիտի մնայ անշուշտ Ֆինսէն. որուն համար կը հաւատեն թէ՛ Գերմանիոյ Կայսրը ըսած է. «Կենդանութեանը՝ կ'արժէ որ արձանը կանգնուէր ալս մարդուն»: Ֆինսէնի լաւագոյն յիշատակարաններն են արդէն Քրէնհակի Լուսարւթական Հիւանդանոցը, ալդ օրինակ ուրիշ հաստատութիւններ, եւ այն հարիւրաւոր հիւանդները որոնք աղէկցած են Lupusէն:

ՏՈՒԹ. ՅՈՎՍ. Տ. ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ

ՏԱՆ ՍԷՐԸ

(ԳԱՒԱՌԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ)

(Շարունակութիւն եւ վերջ)

Բ.

Օր մըն ալ զրացիները իմացան որ Կով Առաքել իր տղան կը նշանէ եղեր. ու ասիկա ղէպք մը եղաւ ամբողջ թաղին մէջ: Կընդիները սկսան յուրր ծամել, բռնել, խօսիլ ու Մարիամ քորոն հարցութեամբ որ ղէմը ելլողին կ'ըսէր.

— Ինչ էնիմ, մա՛րս քորս, ճահիլ է. տարիքն եկեր տեղը հասեր է, դու ա զրացին երեսս կ'առնեն. Առտուած տար աղամորդու մի հանդիպինք՝ գալ ինք բլ ինտայ, մեղ բլ խնտայնէ. ինչ ունիմ, մա՛րս, ետիս առջիս փակ իստակ, ես դատիմ ինք թող ուտէ . . .

Ու նշանեցին Փառթալ Գողգոթին աղջկան: Թաղին մէջ աղքատ մըն ալ իրենց պէս ալ Փառթալ Գողգոթն որ քարեման ⁽¹⁾ կը դարձնէր փողոցները մըչաղին ⁽²⁾ տակ, աղուընիկ կը խաղցնէր ⁽³⁾ որ տարիներով քէն բրած՝ եկեղեցի չէր գտր, անոր համար որ ժամուն մէկ սիւնին տակ իր յատուկ աղօթելու տեղը, իր աշկիւն վրայ կիրակի մը եկեր ուրիշ մը նստած գոեր է եղեր:

Այդ հարսնիքն՝ ամբողջ թաղին հարսնիքը եղաւ, որուն մասնակցեցան ո՛չ միայն մատաւոր զրացիներ ու ծանօթներ, այլ թա-

(1) Ուր: (2) Գարնան մէջ արեւկող տեղ, ստուկ արեւ:

(3) Աղաւնի պանել, ինչ որ ամօք սկսած է գալաններու մէջ:

դին մեծատուներն ալ՝ իրենց կողմէն ղրկուած տան սպասուհիին պատուակալ ներկայութեամբը, իրենց «էմէքտար»ին տղան կը կարգուէր։ Աս ու ան մէկ մէկ շիշ օղի եւ մէկ մէկ դդու մ գինի առին՝ գացին նստեցան, դրացիներէն ումանք իւրը տարին, ումանք քանի մը հատ նոր բարձ տարին չարեցին փեսին սենեակը, վերջապէս ինչ որ պակաս էր՝ ամբողջացնել աշխատեցան։ Առաջին անգամն ըլլալով երկու երեք օր վրայէ վրայ Կով Առաքելին կըրակտան բխերիկէն ծուխ ելաւ. անկէ առաջ ո՛վ էր տեսեր այդ հրաշքը։ Թաղեցիները ամէնքն ալ հրաւիրեալ էին. հարս, աղջիկ զոնէն, տանիքէն կը մտնէին կ'ելլէին խնդմնդալով։ Փեսայն, ատ օրերուն «Մարտիրոս աղա» էր այլեւս, որ իր ջիթարէէ նոր զպունին վրայ կապոյտ ջութայէ երկար բալթօ մը հագած՝ ծանր ծանր կը շարժէր ու կը քալէր, մեծ հարսնետոբները տունները ինք անձամբ հրաւիրելու կը պտտէր՝ մէկ մէկ կարմիր խնձոր տանելով հօրն ու մօրը կողմէ իբրեւ հրաւիրագիր։ Վարկեանը հեղ մը ձեռքով կը թրթուէր ու բո՛ւֆ, բո՛ւֆ կը փչէր թեւերն ու օձիքը՝ վախճալով որ փշի չնստի անոնց վրայ. ու կը կենար, կը կենար՝ զպունին վրայ կը նայէր, ինք իր վրայ սքանչացողի ու իր շքեղութիւնը հայելիի մէջ հաւնողի ներքին ցնծութեամբ։

Կով Առաքելը նոյնպէս ալ պաշտօնապէս «Մխսի» էր այդ օրը, «Մխսի Առաքել աղա», բազմած սենեակին վերի անկիւնը, կոթնած բարձի մը, սակայն, հակառակ կնկան ու տղին բոլոր գաղտնի պատուէրներուն՝ որ տուած էին հարսնիքէն առաջ, հազիւ թէ կրնար իրեն պահել սրտնեղութիւնը, տեսնելով այդքան բազմութիւն, այդքան երթ ու եկ իր տանը մէջ. հոգին կ'երթար՝ ամէն անգամ որ ուժով դետինը կը կոխէին, զոնները պինդ կը բանային ու կը գոցէին։

«Փեսիկ հագուցէք»ին ատեն՝ ինչպէս որ սովորութիւն է՝ փեսան կնքահօր առաջնորդութեամբ պէտք է վերջին պահուն հօրը ձեռքը համբուրէ, որ ինք ալ իր կողմէն՝ համբուրելով տղուն ճակատը, անոր գլխարկը գլուխը կը դնէ՝ երբ փեսամանուկները «Մեր նոնենի ծառն է ծաղկեր» կ'երգեն։ Մարտիրոսը՝ յուզուած, որդիական յարգանքով մօտեցաւ Կով Առաքելին, ծնրագրեց անոր առջեւ ու հայրական ձեռքը ուղեց համբուրելու. հանգիստաւոր բան մը տեղի ունեցաւ. ամէնքը լռեցին, մայրը կուլար ուրախութենէն, ինչպէս նաեւ Կով Առաքելը՝ որ ինքզինքը կը զգար գերերկրային երանութեան մը, բացառիկ պատուի մը ու մեծարանքի մը մէջ։ Տէ՛ր Աստուած, այդ րոպէն ամբողջ կեանք մըն էր ու կեանք մը արժեց այդ արհամարհուած, այդ չքաւոր ընտանիքին։

... Հարսնիքէն ետք՝ տունը մնաց հարսը, ցածգլուխ⁽⁴⁾, խե-

(4) Խոնարհ, հիւս։

լորժիկ, արդէն ինք ալ աղքատութեան կանուխէն վարժուած ու համակերպող. բայց տես որ բաղդատուութիւնը երկար չքնեց ո՛չ հարսին, ոչ ալ փեսային համար:

Քանի մը ամիս ետքը՝ երբ աչունը հատաւ ու ձիւան առաջին ցուրտերը ինկան՝ փեսան սկսաւ սաստիկ հաղայ. շուկէն կը բռնուէր, սիրտը կը խփար, կը խեղդուէր. իրաւ է թէ ամէն ձմեռ ալ քիչ մը ունէր այդ հաղէն, քրիս-քրիս (5) տղայ մըն էր արդէն, բայց այդ տարին ծանր էր վիճակը. պարապ տեղը տաք աննուխ խմցուցին, քրտնցուցին, պառկեցուցին. օգուտ չըրաւ. երթալով անկողին ինկաւ ու վիճակը գէշի գնաց: Անխձած արհեստ մը ունէր, տաքին ու պաղին, ամէն եղանակի՝ հրաբորբօք փութին ղէմ էր, ծանր մաւրճը ձեռքը՝ ծեծելով երկաթը, քրտնելով պաղելով, ու շատ անգամ ալ քրտնաթոր վիճակի մէջ խմելով ջուր, ջուր դովանալու համար քիչ մը: Հիւանդութիւնը դադարեցողի, կամաց կամաց եկեր տիրացեր էր սրտին եւ ահա կարգուելէն վերջը յանկարծ զուրս պոռթկացեր էր բոլոր թափով ու կը զգետնէր գինքը: Տան մը մէջ ուր հիւանդի դրուածնէն ու հոգատարութենէն հասկըցող չկար, ուր խոսաւութիւնն ու անունդի, նիստ ու կացի թերի պայմանները վատ կրնային աղղել առողջին անգամ, այդչափ ծանր հիւանդութեամբ պառկող մը դժուար թէ հեղ մ'ալ ողջ ոտքի ելլէր ու իր անձին տէրն ըլլար:

Այդպէ՛ս ալ եղաւ. դարձան ղէմ տղան մեռաւ՝ կաշի ու ոսկոր դարձած, այտոսկրերը դմէ գդուածքներով տնկուած եւ եւրեսները դոգաւորած, փոռն ինկած:

Կով Առաքելը կու լար տեսակ մը աղիտաւոր ձայնով, որու միջոցին դիմադծային ցաւապիւն կծկում ու դառն ծուք չէր նըշմարուեր երեսը, թարթիչներէն հաղիւ թէ քանի մը վայրկեանն հեղ մը երկու կաթիլ արցունք կը քմուէր կը կտթէր. միայն անծանօթ կեսդանիի մը թնձկանքն էր, կեղերջն էր որ կը յատկանշէր իր կսկիծը ու լացի կը նմանցնէր զայն: Մայրը՝ կուրծքը կը ծեծէր խելոյեղ, մազերը կը փետտէր, գլուխը պատին կը զարնէր ու կ'ողբա՛ր. իսկ հարսը՝ արդէն օտարացած անմիջապէս կարծես այդ տունէն ու ընտանիքէն, մէկ կողմ մը քաշուած, չիթը մինչեւ բերին վրայ՝ անխօս կու լար, արցունքները կարկտհատի պէս կը թափէր դոգը ... ձայն մը, ճիկ մը անգամ չէր ելլէր չիթունքներէն:

Այդ մահէն ետք որ վճռապէս կը քայքայէր ընտանիքն ու կը փակէր օճախը, Կով Առաքելին գոյութիւնն ու տունը կարծես այլ եւս անխմաստ դարձան. բաց բերան չկար որ չլսէր «Այդ խեղճուկ ծերը՝ տղուն ա՛րեւն առաւ, ինչո՞ւ կ'ապրի, ի՞նչ օր արեւ տեսնալիք ունի ա՛լ ...»:

(5) Հիւանդկախ միտք երբեւ մը հազացող:

Հարսը՝ քանի մը ամիս առնանցը քով մնալէ ետք՝ հեռացաւ մարանցը տունը եւ վերջը կարգուեցաւ գնաց գեղը :

Մնացին նորէն էրիկ կնիկ. ու կով Առաքելը սովորականին պէս, իրը թէ երբեք բան մը պատահած չըլլար, ամիսօրինաց նորէն իր հոգածութիւնն ու աղապատանքը տանը վրայ, այս անգամ բուրովին զատուած աշխարհէն, հոգիով փարած անոր: Ձմեռուան տխուր ու մոռնալամած օրերուն, միշտ իր թին ձեռքը՝ կը քրքրցունէր ձիւնը, կ'առնէր մէկ կողմ կրնետէր քչիկ քչիկ, կր փոփէր, կը լայնցնէր անցքը, գուրգուրալով պատերուն վրայ: Բայց տունը գերեզմանի մը տպաւորութիւնը կ'ընէր՝ ուր անձայն, անշուշտ կը մտնէին քնանալու այդ երկու վերջամասց ծերունիները, մինչեւ որ առտուան լոյսը ծագէր, դրան ծխնին ճռնչէր, զառնար ինք իր վրայ ու դուրս գար ալեւորած մարդ մը, անիծասլարտ ոգիի մը պէս՝ հսկելու համար ուրուաբնակ, լռին ու կիսաւեր այդ շէնքին, հսկելու համար որ կենայ, որ ապրի բոլորէն ետքը, որ չփլի:

Գ.

Բնութեան մէկ կամչոտ անտարբերութեամբ՝ այնպէս եղաւ որ աշխարհի մէջ այդ սեւաւոր ընտանիքէն մահուան ամէնէն աւելի մոռցածը Առաքելը ըլլալ: Տարիներ ետքը՝ եկար ատեն մը ուր միս մինակ մնացին ինք ու տունը, երբ կնիկն ալ մեռաւ ու կատուն անգամ հեռացաւ գնաց այդ երդիքէն՝ ուրիշ տնտերի մը գթութեանն ապաստանելու:

— Տէ՛ր, պէքայրդ չա՛տ է՝ կ'ըսէին թաղեցիները ամէնքն ալ . . .

Որովհետեւ մարդ չէր գիտեր թէ ինչու կ'ապրէր այլեւս այդ աւելորդ մարդկային շուքը, անտէր, անտիրական, անզգայ ու մահուան իսկ մօքէն, յիշողութենէն ելած:

Օտար ընտանիք մը՝ մօտաւոր աղգականի անունով ժառանգորդ ներկայացաւ աղքատութեան այդ յետին մնացորդներուն տանն ու իր պարունակութեանը, մինչեւ որ վերջապէս թաղեցիք իրաւախոհութեան մը դալով տանը կիսուն եկեղեցին տէր ըրին, կէսն ալ այդ ժառանգորդ ճանչցուածներուն բաժին հանեցին, պայմանով որ Առաքելը պիտի պահէին ու ապրեցնէին՝ հող գերեզման ընելով զայն:

Ու բաժնուեցաւ տունէն՝ ինչպէս մօրթը կը բաժնուի մարմինէն ու եղունգը միսէն. բոլորողին ապուշ կտրած էր այն օրը, լուռ ու անզգայ՝ կր նայէր հեղ մը ասոր երեսը, հեղ մը անոր, երբ վերջապէս թեւէն բռնած աւին տարին զինքը. կու լա՛ր՝ մանկան մը աչքերով՝ որքան գուցէ երբեք լացած չէր ո՛չ իր տղուն, ո՛չ ալ կնկանը դագաղին ետեւէն. տունը այդ օրն էր աւերը, ու զընաց քաւով, հոպեկան անգալմանեւի խնայելով:

Այդ այնքան սիրելի խղիկը, այդ այնքան հոգատարութեամբ, սրտով ու գորովով շրջապատուած սեւ դարձիկները՝ անցան ուրիշներու, վարձակալներու ձեռքը, որոնք օտարի մը պէս պիտի նայէին անոնց, հոգ չընելով փրթած սալի մը համար, տեղէն խախտած շաղախի մը, ոչ ալ ձմեռները, բնականաբար, պատերուն քոյնն ի վեր հաւաքուած ձիւներուն համար: Ո՞ւր էր հին տունը, կարծես ինք իր վրայ կծկտած. այրի ու սգաւոր՝ կը թնծկտար, կու յարան ալ, երթալով կը խորխլէր, կ'երերար, հովին ու քամին առջեւ կը կքէր. աւերանքը կը տարածուէր ու կը սպառնար իրեն: Հեռանալէն ետք՝ կով Առաքելն ալ հետզհետէ ինկաւ ոյժէ ու կարողութենէ, սպառնալիք մըն ալ իր գլխուն կը կախուէր կ'ըսեալ Բայց նորէն՝ ամէնէն սաստկաչունչ, փքալից առտուններուն կը շարունակէր եկեղեցի գալ տանը սիրուն՝ որպէս զի գոնէ անցած դարձած ատենը հեղ մը կարողանար տեսնել զայն. ու կը կենար ժամուն անկիւնը, բայց մաքրման ծանրութիւնը կոթնցուցած երկաթածայր ցուպին՝ նայելով կուշտ կուշտ դէպի լքուեր տունը, դիտելով նախ տանիքը, լետոյ ցուիքները, պատուհանը, պատերը, մինչեւ ուր որ ձիւնէն չէր ծածկուած եւ կարելի էր տեսնել վերէն մինչեւ վար. ու գլուխը կ'երերցնէր, ինք իր դէմքան մը կը խօսէր, կը դժգոհէր, վստահօրէն յանդիմանութիւն մը կը մըթմըթար վարձակալներուն հասցէին՝ գտնելով զանոնք գէշ մարդիկ, անսիրտ, անխեղձ որ այսպէս անփութօրէն կը վարուէին իր սիրական տանը հետ: Ականջ անգամ չէր տար իր քովերէն անցնող ժամուորներուն որ դեռ աղօթքի աւելցուք իրենց պետերուն տակ, բարեպաշտութեան լուրջ փոթերը չչտկած իրենց դէմքին վրայէն՝ ձեռքերին կուրծքերնուն՝ կը տանէին «Լիզորմի Աստուած» ըսելով իրեն: Յուրտը կը փչէր, օձի լեզուով կը խածնէր, կը կապաւտցնէր գէմքը, ձեռքերը, կարճ զպունին տակէն սոթտուած վարտիքն բաց թողուցած մերկ սրունքները, եւ ինք չէր զգար կարծես, գրաւուած իր տանը անմխիթարական վիճակովը, գրաւուած անոր պատերովը՝ որոնց հետ կապեր էր երկար կեանք մը: Կը դառնար կ'երթար վերջապէս, միշտ՝ գլուխը երերցնելով, սրտենդ ու վշտալից, Եւ ասիկա այնպէս կը կրկնուէր ամէն առաւօտ ու ամէն իրիկուն, առանց երբեք սեղորագառնալու թէ կեանքն արդէն հալեր գաղեր է սառուցի կտորի մը պէս, որմէ հաղիւ բըրդոն մը բան կը մնայ եւ որ իր կարգին ահա կը հատնի, կը վերջանայ յայտնապէս. դեռ խելոն ու միտքը այդ տանը վրայ էր, իբր թէ որմնագիրն ու հիւանդ նոր աւարտած, դուրս ելած ըլլալին անկէ եւ ինք պիտի երթար հոն նոր ապրիլ ու սերնդագործել. սիրտը յաւիտենապէս երիտասարդ ու յաւիտենապէս անպարօ

տելի՝ զեռ կը շարունակէր սիրել իր սիրածը՝ հին օրերուն հաւատ-
քովը, հին օրերուն սիրովն ու վատահաւ թեամբը:

Առտուանց մէկն ալ ըսին որ Կով Առաքելն է մեռեր: Անա-
կրնկալ բան մը չկար այս լուրին մէջ, բայց վերջապէս մահ մըն
էր, երկար տարիներ տեսնուած ծանօթի մը գէտքն էր որ կը կորսը-
ւէր, որ անդարձ պիտի երթար զէպի դիտացի գերեզմանոցը:
Յուզարկաւ սր, է՛հ, դանուեղան չատէն քիչէն, որոնք աւելի ի-
րենց հոգւոյն համար անտէր մեռելի մը զագողին ընկերանալ ու-
ղեղին միմչեւ դերեղ լան, մեռնողին հասակակից ու տարիքոտ ա-
մէնքն ալ, կամ չուկային երեսը խանութ չունցող, գործերին
ձախողութեան: Այդ օրը վերջին անգամն էր որ Առաքելը պիտի
անցնէր իր տանը գիմայէն: Ի՛նչ լուստն, կանուխ բերեր էին
մարմինը եկեղեցի՝ հոգին աւանդելէն ետք զիչերը երկար չսպաս-
ցրնելով տան մը մէջ ուր ոչ մէկ սիրելի աչք պիտի լար վրան
ընականաբար: Եւ երբ դագաղն փրթաւ ժամուն այն անկիւնէն
ուրկէ սովորաբար կեցած ինք կը նայէր զէպի իր տունը, վայր-
կեան մը ամէնուն ալ նայուածքը՝ կարծես իրենին տեղ որ ալ
խաւարած էր այդ պահուն՝ դարձաւ հոն, զէպի տունը: արեւ մը
ինկեր էր անոր պատերուն վրայ, կարմիր, անուշ արեւ մը, եւ
տանիքին վերեւ, ցոփքներուն ճալրս գողցիներուն հաւերը կրկը-
ռալով կը կացահարէին անհող, ոտքերով կը փռտէին հոգը հոս ու
հոն՝ խոնաւութեան: Կանանչ խոտեր բուսեր էին ափ ափ եւ կը
չարժէին հովէն հանդարտօրէն: Խեղճ անտէր տուն, որքան փոխ-
ուեր, որքան սգաւոր էր:

— Հէ՛յ կիտի ողորմած հոգի, կ'ըսէին թաղին կնիկները պա-
տուհաններէն ու կտուրներէն, հեղ մը գլուխդ վեր վերցուր ու
զէպի տունը նայիր . . .

ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

ՄԱՅՔԵՐԸ

Հիւր ու բըղընկած արեւ մը հեռուն
Կապսորակ երկնին ծոցը կ'արիւնի,
Խոնջ իրիկունն է որ եթերներուն
Խորհուրդ-ալերէն կ'իջնէ գողունի:

Կապսորակ երկնին ծոցը կ'արիւնի՝
Շրթեղ սրբմութեամբ վերջալոյս մ'անհուն.
Ամէն ինչ, մարդի ի՛րն անգամ երգ մ'ունի
Այդ մեծ պատկերին ըզմայրած պսակուն:

Շրթեղ սրբմութեամբ վերջալոյս մ'անհուն
— Զերթ հըսկայ ջահ մը կապոյտ վիհին մեջ —

Զնւր կ'արհաւեսէ կեանքը մայքերուն,
Տենդագին, խօշ կեանք իր վագֆովն անվերջ:

Զերք հըսկայ ջան մը կապոյս վիհին մեջ՝
Կը վառի արեւն. — ու վարն անձկագին՝
Լիդի, սարիանքի ու սիրոյ անշեջ
Կասակերգութեամբ կ'օրորուի հոգին:

Մ. ՌԻԶՈՒՐԼԵԱՆ

ՊԱՐԳԱՌՈՂ

Վայելչագիծ անութներէդ ու կուրծքէդ
Զրանոյշի՝ փափկութիւն մը կը ծորի.
Դեռ չը նայած կը վախճամ որ հեշտաւէս
Դշխու պսոյս մը կ'ունենամ նաւորդի,
Հագած կապոյս, կոհակաւէս ըզգեսէդ:

Թո՛ղ ուտերուդ ժանեակներուն ճեփճեման
Փրփուրները վար քափքըփին շիք առ շիք,
Աշեկոծուող նաւակի խօշ, անառակ,
Տասանում մը տալով աղուն՝ ո՛ր հասակիդ,
Երկնակապոյս աշերուդ ջինջ շուրթին տակ:

Հրաշագեղ մարմնիդ անգայս դիծերուն,
Համբարումներն իրենց շնորհն եւ տաճ,
Դաշնութիւն մը կը ծածանի երեւուն,
Դեմքիդ քովքն միևնույն քումքերդ քափանցանց,
Երագային հեշտանքներով աղըցուն:

Ծոծրակիդ շուրջ՝ ուր ուշուկներ կը փքթին,
Ուր ճերմակին սարսուռը կայ գրգայի,
Եւ ուր ոսկի անուրի մը պէս, շրոխ
Համբոյրներու հրդեհը միշտ կը վառի,
Յաւի հեւք մը չէ ըսուերած տակալին:

Դեռ չըմբռնեմ ետքերդ մոզական,
Աննիւթական քաշութիւնը հոգեթով,
Անմարդկային, կուսածաղկի դիւքութեան
Այդ անքերի կերտումովդ դիտելով
Շատեր քերեւս երանութեան հաւատան . . . :

Մ. Ա. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

ՆԱԽՆԻ ԾՈՎԱՄԱՐՏԵՐԸ

ԽԱՅՐԷՏՏԻՆ ՊԱՐՊԱՐՈՍԱ ՓԱՇԱ

(Շարունակութիւն)

Դ. — Պատերազմի նախերգանքը. — Խայրէֆին կ'աճապարէ. Արեւումնք
դէպի Արեւմտեակոսի կողմերը. Թագնաւի սարմաղին միացումը.
Առաջին ձախողումը Գրիսոնէկը. — Քրէվկալի յարձակու-
մը. — Համաձայնութիւն կըսող ոյժերուն:

Խայրէտտին չի սպասեր որ գարունը վերադառնայ, եւ քրիս-
տոնեայ տորմիզը ժամանակ գտնէ հաւաքուելու. ընդհակառակը,
կ'աշխատի ձեռք ձգել բոլոր այն ռազմական զորքերը՝ որոնք կրթ-
նային նպաստի Արշիպեղագոսին մէջ կատարուելիք նաւային մեծ
արշաւանքի մը եւ զայն զիւրացնելու Աշնան մէջ, մինչդեռ Օսմ.
նաւատորմին երկու երրորդ մասը՝ Լուսիֆի փոշաի հրահանատա-
րութեամբ վրստի կը դառնայ ձմեռը անցընելու, Խայրէտտին հա-
րիւրի մօտ մեծ ու փքր նաւերով կը շրջի Եգէեան ծովին մէջ,
կը նուաճէ Շիրան, Ժուրան, Բաթի Կօսը. Նիսն, Սթամբուլին, Եքիներ,
ահագին թուով դերի վարելով Մի' միայն Եքին՝ 600՝ զեւի կու-
տայ Բոլոր այդ քաղաքները մեծ զիւրութեամբ կը գրաւուին. մի-
այն Փարոս, Անթիֆարոս, եւ Թին պատուարեր ընդգրկուած ինչ մը
կ'ընեն. Նախասի դուքսը՝ Բ. Դրան հպատակութիւն յայտնելով կը
յաջողի պահել իր պաշտոնը՝ իբր հարկատու իշխան: Օսմանցիք
պէտք եղած միջոցը ունէին ուրիմն իրենց նաւատորմը զօրացնե-
լու, մանաւանդ որ աշխատողի մեծ պէտք այդ ուղի կար. Խայրէտ-
տինի բերած 10,000 զինիները սքանչելապէս կրնային պատշաճիլ
չինութեանց գործին:

Այս նկատումով, Անթիֆան Սիւլէյման կը հրահանէ 1538 Նա-
ւային պալքարը չսկսիլ մինչեւ որ 150 նաւեր կ'սղծու պատրաստ
լըլլաւ բաց ծովը ելլելու: Բաց ժամիսը կը հասնի, եւ Կ. Պոլսոյ
Նաւարանը հազիւ թէ կ'սկսի ձերան առնելն օրերուն մէջ սկսու-
ումը 40 նաւեր յաւձնել: Խայրէտտին անհաճութեամբ է. կ'ուզէ օր ա-
ռաջ սկսիլ իր արշաւանքը, մտածելով որ եթէ քրիստոնեայ միա-
ցեալ նաւատորմին հրահանատարը՝ Անտրէ Տօրիա ժամանակ գտնէ
Արշիպեղագոսը գրաւելու, Եգիպտոսի եւ Սուրիոյ ժամանումները
պիտի վտանգուին բաղարձակ կերպով: Սաթի՛՛՛՛՛՛՛ Քէլիս արդէն իսկ
մեկնած պէտք է ըլլաւ Ազիքոսանգրիպէն՝ 2) ի չափ տուեալ տրական
նաւերու. ընկերակցութեամբ. — Ինչ փոքուոր պատառ թշնամի
տորմիզին համար «Բանի» յաղաղիք. կ'ըսէ Խայրէտտին, այնքան
ապահոված պիտի ըլլանք թշնամիին յաղթանակը, ինչ հարկ այս:

պէս աճսպարանքով՝ հետեւարար դէշ պատրաստուած նաւեր չինելու, երբ կռուի միջոցին ո՛չ թէ միայն ինծի օգուտ մը չպիտի ունենան, այլ նոյն իսկ իմ գործս պիտի դժուարացնեն. մի՛ աճապարէք, թողէ՛ք որ նոր սկսուած նաւերը աւարտին իրենց յարմար առնին. 40 նաւերը զորս հիմակուց կրնաք ինծի յանձնել, իմ ունեցած 40 նաւերուս կը միացնեմ, եւ այդքանով կրնամ գործողութեանց սկսիլ»։ Այս իմաստուն խորհուրդը վերջ ի վերջոյ իրեն արժանի ընդունելութիւն մը կը գտնէ նաւախն Վարդապետեան կողմէ եւ նոյն տարուան (1533) յունիս լին, Խայրէտտին ճամբայ կ'ելլէ իր 80 նաւերով։

* * *

Այդ առնները, նաւախն գործողութեանց իբր սկզբնաւորութիւն՝ անխուսափելիորէն այցելութիւն մը պիտի տրուէր Արշիպեղապոսին։ Օսմանցիք իսկոյն հոն կը փոխախն հարկերը հաւաքելու եւ գերի վարելու համար. բնակած է որ Խյուստին ալ տարբեր տեղ մը չպիտի տալնորդէր իր նաւերը։ Այսպէս՝ Օսմ. նաւատորմը կը հասնի Վօլոյի ծոցը՝ որուն մուտքը կը գոցեն եօթը կղզիներ։ Այդ կղզիներուն ամէնէն կարեւորը եւ ցամաքին ամէնէն մօտը գտնուող է Սքիաթոն, պաշտպանուած ամենի ամրոցով՝ եւ որ ահագնազ սնդուած ժառի մը վրայ հաստատուած ըլլալով բոլորովին անառիկ դարձած է։ Օսմանցի ծովսկալը այդ կարգի արգելքներու առջեւ կապող մարդ չէ. իսկոյն ցամաք զինուոր ու թնդանօթ կը հանէ. եւ եօթը որ, եօթը գեղեր տեսող կատաղի կռուէ մը վերջ յարձակումը կը գրաւէ ամրոցը՝ որուն պաշտպաններէն գրեթէ ոչ ոք ողջ էր մնալ։ Խայրէտտին կատարեալ մարդասիրութեամբ կը վարուի կղզիին բնակիչներուն հետ, որոնք իբր նշան մը իրենց երախտագիտութեան՝ 3,400 թիւավարկներ կը հայթայթեն Օսմ. նաւատորմին։

Յուլիսի առաջին օրերուն՝ 90 նոր նաւեր կը հասնին Պոլսէն, 20 նաւ ալ Սալոնիկէն կը գտնուին։ Օսմ. նաւատորմին վերջնական կազմութիւնը, կը մնայ ճամբայ ելլելի՝ ի խնդիր թշնամի տորմիզին։ Բայց տակաւին չմեկնած, Խայրէտտին կը զարնէ Արշիպեղապոսի կղզիներուն մեծագոյն մասը, եւ հարկ կը հաւաքէ անոնցմէ. Սքիթոս, Թին, Սէրֆօ եւ Անտրոս՝ 8000 տուագաթ կը վճարեն։ Կը զարնէ նաեւ Կրէտէն որ վենետիկի ձեռքը կը գտնուէր այդ կիջօցին, եւ Հերապետութեան ամէնէն կարեւոր ստորգումքներէն մէկը կը նկատուէր։ Կ'զարնէ տակաւին Սքարսեթոն, Բարսոնան Սթանչոն, ու կ'արշաւէ յայթայթան։

Այդ միջոցին՝ քրիստոնեայ նաւատորմիզը հազիւ թէ մեծ դժո

ուարութեամբ կը հաւարէ իր ոյժերը: Նախապէս՝ միայն 167 ցըռ-
կանուէ կը քաղկանայ, 81ը Վենետիկի, 66ը Հոռոմի եւ 30ն ալ
Սպանիոյ կողմէ զրկուած: Կարողոս Ե.՝ վերջին պահուն կը զրկէ
նաեւ 50 երկրորդական նաւեր՝ որոնք 10,000 զինուոր կր բերեն
իրենց հետ: Ամէնէն արժանահաւատ աղբիւրներու վրայ հիմնուե-
լով, կարելի է հետեւեալ կերպով սահմանել Քրիստոնէից ոյժը.—
53-60,000 զինուոր, 105 նաւ եւ 2594 թնդանօթ: Իբր կարեւոր
պարագայ մը պէտք է յիշատակել սա թէ թշնամի նաւատորմին
իւրաքանչիւր մասը առանձին նպատակ մը, առանձին արդիւնք
մը ունէր հետապնդելիք, ինչ որ շարունակ անվերջանալի ու կոր-
ծանարար բանակցութեանց տեղի կու տար:

Սկզբամբ՝ որոշուած էր Քորֆուի առջեւ միանալ, բայց
չատ դանդաղօրէն միայն տեղի կ'ունենայ այդ ծրագրուած հա-
մախմբումը: Ամէնէն առաջ կը հասնին Վենետիկցիք, Բէլգարոյի
տեղ՝ որ իր ասպարէզը յաջողած կը նկատուէր, վենետիկեան
նաւերու հրամանատարութիւնը ստանձնած էր Վէնչէնցօ Քարէլ-
յօ. ծերակալոր մեծ հաւատք ունէր իր նոր ծովակալին վրայ: Յու-
նիս 17ին՝ Աքիլլէի Պատրիարք Մարքօ Կրիմանի ալ Քորֆու կը
բերէ պապական նաւերը: Բայց ամիս մը, երկու ամիս կ'անցնի եւ
սպանիական նաւերը չեն երևար: Անտրէ Տօրիա մէջտեղ չկայ:
Հաւաքուած նաւերը՝ ձանձրացած՝ ապահովուած մանաւանդ խալ-
քէտոնի թաց սկայութենէն, կ'որոշեն ասպատակութեան մը ձեռ-
նարկել ու կ'իջնեն Արթուրի ծոցը՝ որուն մուտքը պաշտպանուած
է Բրէվէզայի նշանաւոր ամրոցով: Դարեր առաջ՝ ճիշդ այդ տեղ
չիջած էր Անթօնիոսի բաղդը: Վենետիկեաց ու Պապին նաւերը
չատ ամենի ուժ մը չեն յերկայացներ թէեւ, մանաւանդ պապա-
կան նաւերը վերջին ծայր գէշ կազմակերպուած են, բայց թշնա-
մին թագակալութեան շնորհիւ՝ արշաւանքը կը կատարուի ան-
որգել: Կրիմանի՝ ցախք զինուոր կը հանէ, կ'առաջատակ բռնա-
կան տեղ, սակայն Բրէվէզայի սոջեւ, կը ստիպուի կանգ առնել:
Ամրոցը երբեք յանկարծակիի եկած չերեւար. ընդհակառակը՝ ըզ-
մայլելի եռանդով մը կը պաշտպանէ ինքզինքը: Նաւերուն թնդա-
նօթաձգութիւնը անպատասխանի չի մնար, եւ ամրոցէն արձակ-
ուած առաջին հարուածներուն իսկ պապական նաւերէն երկու
նաւապետ ու բազմաթիւ սպաներ կը սպաննուին: Կրիմանի՝ կրո-
ւելի եղանակը կը փոխէ. զինուորները կը մօտեցնէ ամրոցին եւ
կ'աշխատի յարձակմամբ առնել զայն, բայց զուր տեղը: Բոլոր
յարձակումներն ալ ետ կը մղուին, զինուորները չեն կրնար գրաւ-
ուած նոն իսկ մէկ քաղ տեղը պահել: Կրիմանի՝ կը հասնայ իր
ձախողումը եւ իմաստութիւնը կ'ունենայ ժամանակին ետ քաշ-

ուելով Քօրֆու վերադառնալու, ինչ որ անհրաժեշտ էր իր նաւերը նորոգելու եւ վերաորեալները դարմանել տալու համար։ Ձախողուածը սակայն գէշ տպաւորութիւն մը առաջ կը բերէ, եւ ալ աւելի կը զօրացնէ Օսմ. զինուոյ համբար։

Վերջապէս սեպտ. 5ին՝ Քօրֆուի զիտանոցները կը ծանուցանեն Անտրէ Տօրիայի ժամանումը։ Փաթորիկը սակայն պատճառ կ'ըլլայ որ սպանիական նաւերը նոյն ամսուն ՉՅին միայն միանան դաշնակից տորմիկին։ Տօրիա՝ հրամանատարութեան բաժանումը կ'ընէ, նաւախումբերը կը կազմակերպէ եւ ձեռք կ'առնէ ընդհ. հրամանատարութիւնը ապր. 200ի մօտ այլ եւ այլ տեսակ նաւերուն, որոնք ամէն ժամանակի համար ծովափն արտաքոյ կարգի ոյժ մը կրնան նկատուիլ։ Իսկ Պայրէտտին հազիւ թէ 122 գործի գալիք, նաւեր կրցած է հաւաքել։ Թշնամիին նաւային ոյժը թրւական շատ զգալի առաւելութիւն մը ունի իր վրայ։ Բայց ատոր փոխարէն՝ իր շուրջը խմբուած են ժամանակին ամէնէն անուանի ծովու մարդիկը, ամէնէն նշանաւոր ու յանդուգն ծովասպատակները, ինչպէս՝ Թօրդուտ (Քրիստոնէաներու ծանօթ՝ Տրակութ անուամբ), Թապաք, Կիւզէյճէ, Սինան, Սալիհ-Քէիս, եւն։

Պայրէտտին՝ եթէ չէ կրցած ոգտուիլ Տօրիայի յապաղումէն՝ և անջատարար զարնել թշնամի տորմիկը, պատճառը սա է որ ինք ալ այդ միջոցին ստիպուած էր նէկրէքօն մնալ, պաշար ամբարելու, ու մասնաւորաբար պիսքիի պատրաստել տալու համար։ Կրիմանիի կողմէ Բրէվէզալի ղէմ կատարուած յարձակման լուրը հոն կը հասնի իրեն, ու բնականաբար խռովքի կը մատնէ զինքը։ Սակայն առանց իրար անցնելու, իսկոյն հետազօտիչ նաւեր կը շրջէ Ադրիական ծովը, Աթթալի ծոցին մէջ գտնուող եւ համբաւաւոր ամրոցը պաշարող նաւերուն վրայ գաղափար մը ունենալու համար։ Հետազօտիչները՝ Կրիմանիի 40 նաւերը միայն կը տեսնեն եւ այդպէս լուր կու տան Պայրէտտինի, որ ալ չի վարանիր։ Առագաստները կ'պարզուին, եւ բովանդակ տորմիկը զէպի Ադրիական ծով գէպի Բրէվէզա կ'արշաւէ սրընթաց։

(Շարունակելի)

Մեր ցաւակցութիւնները կը յայտնենք «Բիզանդիոն»ի Տէր եւ Տնօրէն Բիզանդի Էֆ. Քէչեանի, ինչպէս նաեւ ծանօթ հրապարակագիր Լեւոն Էֆ. Քիրիշեանի, որոնցմէ առաջինը իր հոյրը (Տկն Ալիսանի ճէփանիւրճեան) եւ երկրորդն ալ իր հայրը (Տիգրան Էֆ. Քիրիշեան) կորսնցնելու դժբաղդութիւնը ունեցան։

ԱՐԴԻ ՅՈՅՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

(ԵՐԵՐՈՐԴ ԵՐԿՐՈՐԴ)

Սօսիւ կը հրատարակենք երկրորդ մասը այն ուսումնասիրութեան՝ զոր երիտասարդ Յոյն գրող մը՝ Պ. Ա. Մէլա՛րիմոս՝ մեր խնդրանքին վրայ պատասխան է յատկապէս «Ծաղիկ»ի համար: Երրորդ յօդուածով մը՝ զոր պիտի հրատարակենք մօտ ասեկէն, Պ. Մէլա՛րիմոս պիտի աւարտէ իր ուսումնասիրութեանց այս շար՝ը՝ որ մէկէ աւելի ցանկեւան կողմեր ունի մեզի համար:

Պէտք էր լուսթեա՛ր անցնէինք Բանայ՝գիս եւ Այեքսանտր Սուձօի անուններուն վրայէն, որոնք անցեալ դարուն սկիզբները ծաղկեցան, եթէ երբեք նկատի չառնէինք այն անուն ազդեցութիւնը, զոր իրենց ատենին գործեցին: Ասոնք իրենց բոլոր ժամանակակիցներէն շատ աւելի հանրածանօթ եղած են, եւ մինչդեռ Գալվոս որ Սոյոմոս անշուք կը մնային, ամէնուն բերանն էր այդ երկու «տիլէթանթըն»-ուն անունը: Տակալին կ'ոն շատ մը հին զլուխներ, որոնք չեն կրնար համոզուիլ թէ Ա. Սուձօ մեծ հանճար մը չէ եղած: Ֆէնէրցի ազնուատոհմիկ քնտանիքէ մը սերած այս երկու եղբայրները, — որոնք շատ խնամուած դաստիարակութիւն մը առած էին, գրականութեան սիրողներէ աւելի բան մը չեղան: Իրենց ոտանաւորին մէջ քնա՛ չի նշմարուիր քերթողական ճշմարիտ հուրը կամ այն իսկատպութիւնը որ կենսական չեղտ մը պիտի տար իրենց գործին Բանայ՝գիս Սուձօ ուրիշ բան չէր արած, եթէ ոչ կարգ մը տկար հետեւողութիւններ Պարսի, Համարթի, Հիւկոյի եւ ուրիշ բանաստեղծներու, մինչդեռ եղբայրը՝ Այեքսանտր՝ իր մէջ գտնուած երգիծական թաղուն տաղանդը չկրնայով հասկրնալ, միմիայն զիջողներգութիւններ փորձած է գրել, որոնք կեղծ ու տաղտկայի գուձեր են միայն: Թէեւ երգիծաբանի մէկ քանի սղուոր գիւտեր արած է, բայց չափողանց չփսյած «տիլէթանթըն»ի գրականութեամբ չուտով ինկած է Պէրանֆէի եւ Նմաններու հետեւողութեան մէջ, հետեւաբար չէ կրցած պէտք եղածին պէս արժեգնել իր երգիծաբանի իսկատպ գիւտերը:

Աթէնքի համար ալ եկած էր սակայն ժամանակը (1850) ներշնչուելու: Դուրսէն հասնող գրական ձայներէն իր նոր բանաստեղծները տակաւ կը սկսին իտէայ կոստրու անարատ շնորհները երգել: Այն ատեններն են, երբ Աթէնքի Համալսարանը կը հաստատէ բանաստեղծական մրցումներ, որոնք սակայն մազի չափ անգամ սատարած չեն հեղին քննաստեղծութեան վերածնունդին, քանի որ անոնց մէջ պատկուած բանաստեղծներէն ոչ մէկուն անունը կրցած է ապագային անցնիլ: Բնիշները՝ Համալսարանին

ուսուցչապետները ըլլալով, ամէն բանէ տալի աշխատած են այդ մրցումներէն վտարելու ժողովրդական լեզուով գրուած ո եւ է քերթուած, որով պատկուելու փառասիրութիւնը ունեցող նոր քերթողները կ'աւա, տկամա, հակադրուած են մէկ կողմ թողուլ «որտին լեզուն», մրցումին պատմաներուն համակերպելու համար Այդ է պատճառը, որ Համալսարանին մրցումները աւելի մեծա ռաջ բերած են քան բարձր, եւ չպիտի մոռնաւ այն մէկ քանի բանաստեղծները որոնք եթէ Համալսարանին յոռի ազդեցութիւնը կրած չըլլաին, պիտի կրնային անկորուստ մնալու սահմանուած էջեր ձգել մեղի Աստուգէ մէկն է Ջոյէթովա բանաստեղծը, որ քննադատներուն կողմէ իբր օրինակ յանձնարարուած Ա. Սոյժօի եղանակով եւ սոսկ «պատկուելու համար» գրուած քանի մը դի- ցազներգական քերթուածներ յօրինելէ ետք, մտամիտութիւնով մէկ վայրկեանին, մեղի ձգած է մէկ քանի կտորներ, խոր ու անկեղծ մեղադրութեամբ ու ծարայեղ խանդաղատանքով զեղուն:

Այս մրցումներուն քննիչներէն մէկն ալ եղած է Ալեքսանտր Ռանկապէն՝ Համալսարանին հնախօսութեան ուսուցչապետը, բա- նաստեղծական մեծ յաւակնութիւններ ունեցող քերթող մը ինքն ալ: Ռանկապէ՝ բաւական լայն հմտութիւն ունեցող անձ մը է եղած, ծանօթ եւրոպական լեզուներու մեծ մասին, քաղաքագէտ, հնախօս, բայց միջակ բանաստեղծ: Իր ամբողջ գործը, որ չեմ գիտեր քա- նի հաստատիր ութածալ հատորները կը լեցնէ, կը պարունակէ քնարերգական բանաստեղծութիւններ, տրամերգական գրոյցներ, տառամներ, կատակախաղեր, երգիծական կտորներ, ամէն լեզուներէ թարգմանութիւններ, գրեթէ ամբողջ աշխարհ մը ճշմարտապէս ժիր այս մարդը ամէն բան ընելու պակասութիւնը ունեցած է եւ նշանակելի ոչինչ կրցած է թողուլ:

Ուրիշ քննադատ ուսուցչապետ մը եղած է Տ. Պէրնարտա- քիս, հեղինակը գանադան տրամերգութիւններու որոնց մեծագոյն մասը յաջողութեամբ ներկայացուած են: Այս ծերունազարդ գրագէտը, որ հիմայ քաջուած կեանք մը կ'ապրի իր ծննդավայր Միտիլի մէջ, Համալսարանին ամենէն լուսամիտ ուսուցչապետնե- րէն մէկն էր: Եւրիպիդէսի գործերուն մէկ շատ խնամուած հրա- տարակութեան համար գրած յառաջարանը ահագին ազուկ հա- նած է եւ իրական յաջողութիւն մը գտած բովանդակ գիտնական Եւրոպայի մէջ: Բայց իբր ճշմարիտ բանաստեղծ, պզտիկ արժէք մը ունի Պէրնարտաքիս, եւ իր գիտուն յօրինուածութեամբ տրա- մերգութիւնները, որոնց մէջ կ'էտ աւելի տեղեւած է դա- սական կանոններու, Եւրիպիդէսի գործերուն պարզ նմանութիւն- ներ են միայն, եւ չտա մեծ սքանչացում մը չեն պատճառեր:

Առնցմէ զատ, Հաճախարանին մրցումները մեզի ճանչցուցած են նաեւ ուրիշ երկու անուններ՝ որոնք կարծես ճակատագրին միեւնոյն հարուածին տակ կքած են, Վասիլիատիս եւ Բաբարիկօբուլօս, երկուքն ալ շատ երիտասարդ մեռած։ Ապահովարար այս երկուքը տարբեր բաղդի մը եւ տարբեր փառքի մը պիտի արժանանային, եթէ երբեք ընտրած չլլային մաքրասէրներու չոր ու տոգոյն լեզուն, որ Հաճախարանին մրցումներուն համար պարտաւորիչ գործուցուած էր։ Ասկէ զատ, Վասիլիատիս մոլորած է չափազանցուած բոմանթիզմի մը մէջ։ Միւսը՝ շատ անկեղծ եւ շատ խոր գործեր ունի, եթէ կանխահասօրէն չեւոնք՝ թերեւս ժողովրդային լեզուին հակէր, եւ կարենար իյալտ բերել իր բովանդակ իսկատպութիւնը, ինչպէս նաեւ իր ձեւին արուեստագիտական կատարելութիւնը։ Հակառակ իր կարճատեւ կեանքի՝ հակառակ մանաւանդ այն միջավայրին՝ որուն մէջ ապրեցաւ, Բաբարիկօբուլօս ձգած է շատ մը անմոռանալի քերթուածներ, որոնք նորահիւլէն գրականութեան մէջ մաքրասէրներու լեզուով գրուած միակ ընդունելի գործերը պիտի մնան։

Հաճախարանի մրցումներուն մասնակցող երիտասարդ բանաստեղծներուն մէջ, 1860ի ատենները, երիտասարդ մըն ալ կար՝ որ անգամ մը միայն քաջութիւնը ունեցաւ իր գործերէն մէկը յղելու մրցումները վարող այդ նորօրինակ կեղծաւորներուն, եւ շուտ հրաժարեցաւ պսակաւորի փառասիրութիւններէն, նկատելով թէ ճշմարիտ բանաստեղծը իր հիացողները միայն ժողովուրդին մէջ պէտք է փնտռէ, քանի որ ժողովուրդը միայն կրնայ զինքը հասկընալ ու սիրել։ Այս քերթողը՝ որուն անունը ամբողջ չըլան մը լեցուցած է, եւ որ Յոյն բանաստեղծներու ամէնէն ժողովրդականը եղած է, Աքիլլէս Բարասքօսն է։ Երգած է Յոյն ժողովուրդին բոլոր ուրախութիւնները, բոլոր յաղերը, անկեղծութեամբ մը որ շատ հեղ կը յուզէ մեզ։ Եւ սակայն արուեստագիտական կատարելութիւնը կը պակսի իր գործերուն մէջ, որոնցմէ հազիւ թէ պիտի մնան քանի մը երգեր՝ զորս ժողովուրդը բերնուց սորված է արդէն։ Բարասքօս ուղղակի ժառանգորդն է Վալարիտիսի գիւցազնական քնարին, եւ ձգտած է անոր գծած արահետներուն հետեւիլ, թէեւ ո՛չ անոր բարձրութիւնը ունեցած է, ոչ ալ յանդգնութիւնը։

Մեր ցեղին այս չփաքած տղան՝ բոմանթիզմի չըջանը երկարեց մինչեւ 1895, իր ժահուան թուականը։ Իր մահը ճշմարիտ յուզում մը առաջ բերաւ, եւ մեր ազգը կարծեց թէ անոր հետ մեռաւ նաեւ մեր բանաստեղծութիւնը։ Բերնէ բերան՝ սա խօսքը միայն կը պտուտքէր՝ «Բարասքօս ա՛լ չկայ, Բարասքօս մեռաւ»։ Շատ շքեղ

եղաւ իր յուզարկաւորութիւնը. ոչ մէկ բանաստեղծ երբեք կրցաւ այգօրինակ փառքի մը արժանանալ. բովանդակ մայրաքաղաքը մասնակցեցաւ յուզարկաւորութեան թափօրին, զոր ստուարացնող ամբոխը անկեղծ արցունքներ թափեց, եւ իրաւա՛մբ, որովհետեւ ղէպի գերեզման կ'առաջնորդէր եթէ ոչ իր մեծագոյն բանաստեղծը, գոնէ իր ամէնէն աւելի սիրուած ու վառվռուն քերթողը: Լայնակուրծք եւ արծուի աչքերնեւով օժտուած բանաստեղծն էր ան, որուն մէջ կը միանալին Յոյն ցեղին բոլոր յոյսերն ու ցաւերը, եւ որուն մա՛նուաւր՝ դիւցազնական քնարը թերեւս առյաւէտ կը ծածկուէր սեւ շղարշով մը:

Այդ շրջանին լուսագոյն եւ իր տիտղոսին կատարելապէս արժանի քննադատը եղած է Էմմանուէլ Ռօխտիս, մեր ամէնէն սրամիտ գրողը, ու նոյն ատեն պատուական արձակագիր մը՝ որ այնքան խստօրէն քննադատած է տակաւին չկողմուած բանաստեղծներու անորոշ գործերը պսակոյնները: Իր երիտասարդութեան առաջին տարիներուն մէջ գրած է բովանդիք վէպ մը՝ «Յովնանա Պապուհի»ն՝ որ հռչակաւոր դարձաւ իր անդիմադրելի *humour*-ին եւ իր պայծառ ու անորոշելի ոճին համար. այդ գործը մինչեւ այսօր կը կարդացուի նոյնքան հաճոյքով: Ասկէ զատ, հրատարակած է նաեւ վաճաղան յօդուածներ՝ ընդհանրապէս թափանցող նրբամտութեամբ մը եւ հրապուրիչ ոճով գրուած կարեւոր ուսումնասիրութիւններ. զորս վերջէն՝ «Բարէրկա» անունը կրող մասնաւոր հատորի մը մէջ ամփոփած է: Ռօխտիս շուտով քաշուած է գրելէ, առարկելով թէ գործածուած լեզուն, այսինքն մաքրասէրներու լեզուն, չափազանց աղքատ ըլլալով կ'ապականէր մեր գրականութիւնը ու կ'աթաբաշէր մեր գրողներու մեծագոյն մասին տաղանդը: Պէտք է մոռնալ որ այս գնահատութիւնը ընողը նոյն ինքն այդ լեզուն ամէնէն կարող վարպետներէն մէկն է, միակը Բաբատիւմանթիսի հետ որ լեզուական ուղղութեան երկու հակառակ կուսակցութեանց հաւասար յարգանքին արժանացած է:

Երկարատեւ լռութենէ մը վերջ, Ռօխտիս 1893ին հրատարակած է իր համբաւաւոր «Կուռքեր»ը, լեզուաբանական ուսումնասիրութիւն մը որ այնքան յստակ փաստերով կը քննէ մեր լեզուն այս կնճռոտ հարցը, եւ որ պատանծեցողից օժ է բոլոր իմաստակաները: Այդ գործը մահացու հարուած մը եղաւ սքոլասթիք լեզուին համար, ու նոյն ատեն ամէնէն նշանակելի աստուածացումը կենդանի լեզուին: Թէեւ Ժան Բատիլարի «Ուղեւորութենէն» վերջը հրատարակուած է, սակայն կրցած է անկէ չա՛տ աւելի կուսակցներ խմբել իր շուրջը, շնորհիւ իր լեզուին նրբութեան եւ այն սուր հեգնանքին՝ որով մաքրասէրները ծաղրելի կը դարձնէր:

Գիրքը մաքուր, անստգիւտ լեզուով մը գրուած էր, հետեւաբար՝ ժողովուրդը վստահօրէն կը կարդար զոյն, կը համակրէր պաշտպանուած լեզուն ու վերջ ի վերջոյ անոր կը յարէր կատարեալ հաւատքով Մինչդեռ Բախարի գործը՝ ժողովրդական լեզուով գրուած բլաւուն համար՝ խորթ կը թուէր իբր բանադրուած գիրք մը. նոյն իսկ շատեր չէին ուզեր անոր ձեռք զգնել:

* * *

Արդի շրջանին հասնելէ եւ մեր ուսումնասիրութիւնը վերջացնելէ առաջ, պարտաւոր ենք անգամ մըն ալ մեր աչքերը դարձնել զէպի Յօիսկան կղզիները՝ որոնց մէջ, իրենց օճախը քաշուած երկու բանաստեղծներ պիտի գտնենք, Լաքարաթօս եւ Մարքօրաս Առաջինը՝ որ երեք տարի առաջ մեռած է, մեր միակ ճշմարտագէտ երգիծաբան բանաստեղծն է: Իր քերթողի աւելնը (verve) հրապուրիչ է ու կճող, եւ երբեմն մինչեւ անբարոյութեան սահմաններուն կը հասնի: Այս հազուագիւտ տաղանդը գրեթէ անծանօթ մնացած է, մինչդեռ նուազագոյն արժանիքով երգիծաբան մը՝ Ժօն Բուրիս՝ իր ծաղրալից (burlesque) ոճով, ու մանաւանդ իր խառնաժխոր լեզուով շատ աւելի հիացողներ գտաւ եւ յաջողեցաւ գրաւել ապուշներու ախողջ երամ մը: Միւս բանաստեղծը՝ Ժ. Մարքօրաս, տակաւին մինչեւ հիմայ քաշուած կեանք մը կ'անցընէ Քօրֆուի մէջ: Յարգելի ծերունի մըն է, բարեկամն ու աշակերտը մեծանուն Սօլօմօսի. միշտ հեռու մնացած է մայրաքաղաքէն եւ գրական աղմուկներէ, իրեն վերապահելով իր արուեստը, ու փայփայելով յիշատակը վարկետին ինչպէս նաեւ քանի մը անհետացած նմաններու՝ որոնք Քօրֆուի բանաստեղծութեան ոսկեղարին վերջուշումը կու տան իրեն: Մարքօրաս՝ կատարեալ վսրպետ մըն է, Սօլօմօսի միակ ճշմարիտ աշակերտը: Երիտասարդութեանը միջոցին գրած է բաւական երկար ու շատ նշանաւոր քերթուած մը՝ «Երգումը» խաբխափու, քայլերով հետեւողութիւն մը Սօլօմօսի թողած հետքերուն, թէեւ օժտուած շատ մը ազեքսանդրեաններով՝ որոնց կրցած է տալ ճիշդ ան արուեստագիտական նշանակութիւնը՝ որ վսրպետին վերջին գործերը կը յատկանշէ: Այս քերթուածէն զատ, գրած է նաեւ շատ շնորհալի ու հրքեմն ալ շատ խոր երգեր: Այդ պղտիկ քերթուածներէն մէկը՝ «Մեռած աղջկան ոգը»՝ կատարեալ հրաշակերտ մըն է:

Ահաւասիկ անոր սկզբնաւորութիւնը. —

Ո՛վ ամենագեղեցիկ յաւառ, որչա՛փ ետանդով, — Սրիս մէջ կը զգամ եղ. — Բու Ապրիլիդ սխոր մտիկ կ'ընեմ, — Գեղեցմունիս խորէմ:

Ծաղիկներուն հետ՝ զորս մաւրը կը հասցնէ, — Օ՛հ, ո՛ւր էր քէ ես ալ, — Զիս օղապառզ հոգին մէջն, — Իսկա պապիկի վարդի մը պէս:

Եւ եթէ իբր վերջին անուն, յիշենք նաեւ Վիքէլաօսի անունը, ներկայացուցած կ'ըլլանք երկկի դրականութեան բոլոր կարեւոր զէմքերը: Վիքէլաօ՝ հեղինակն է քանի մը պարզ եւ առանց յաւակնութեան գրուած բանաստեղծութիւններու: Ասոնցմէ զատ, գրած է նաեւ բաւական լաւ նորավէպեր՝ որոնք յոյն նորավէպը գէպի պարզութիւն եւ ճշմարտութիւն մղած են, յատկութիւն մը՝ զոր Ռանկապէ եւ իրեն հետեւողները սպաննած էին, եւ որուն գերեզմանը եղած էր «Եանօս Վիէքաօ» վէպը:

Քիչ մը արագօրէն անցանք այս երկու գլուխներուն վրայէն, հասնելու համար արդի շրջանին, որուն ուղղութիւնները բաւական ալիւզան են, եւ որուն եռուղիորդ ապագայ արշալոյսը կ'աւետէ մեզի: Այդ շրջանը պիտի ներկայացնենք աւելի լայն զիծերու մէջ եւ աւելի մանրամասնութեամբ, որովհետեւ բազմաթիւ գործեր ունինք ձեռքերնիս, եւ անձամբ կը ճանչնանք անոր ծրուանդ տուող գրողներէն մեծագոյն մասը:

ԱՅՍՄԵՐՈՒՄ ՄԷԼԱԲԻՆՈՍ

Ե Դ Ի Ի Տ Ն Ե Բ

Մ Ա Յ Ը

Երկու կամ երեք անցորդ, — իր հապշտապ գնացքին մէջ վայրկեան մը կանգ առնող գործի մարդ, կողովաբար յամեցող գնչու, ու փոքրատի ստահակ մը, — հաւաքոյթ մը կազմեր են լոին ու լքուած փողոցին անկիւնը, փիփկած ցածկեկ պատի մը տակ, եւ անչարժ գետինը կը դիտեն: Հազիւ թէ մերթ իրարու երես կը նային, կարծես խոստովանելով թէ անգոր է իրենց խղճահարութիւնը, եւ թէ իրենք անբաղդ հանգիսականներն են եղբրական ներկայացումի մը:

Ցածկեկ ու փիփկած պատին տակ այդ լոին ու լքուած փողոցին, ուր ամէն ինչ անդորրութիւն է ցերեկուան համասփիւռ, յորդ արեւուն տակ, անորոշ աղբերու, ցրցքնուած քարերու եւ տաք փոշիներու մէջ, կոնակին վրայ տղայ մը պառկեր է, դեռ խաղերու տարիքը ունեցող մեծ գլուխով, եւ աղաղուն մարմնով տղայ մը — աստի մը ժառանգութիւնը — զոր լուսնոտութեան նուպայ մը զգեստներ է կոշտ հարուածով մը, ու կը թալթիլ՝ փոշիի սղտիկ մրրիկ մը յարուցանելով, աղտ ու կեղտի մէջ թաթաւելով իրեն պատշաճեցուած այլանդակ հագուստները:

Կին մը, իր մայրը, մանկամարդութեանը մէջ արդէն իսկ թօշնահար ու անճանաչ, ինք ալ իր ձեւէ ելած ու գունատած շրջագգեստին քղանցքը կը փռէ զազրալիր գետնին վրայ, կուղիկ լրած իր զաւկին քով, եւ ահաբեկումով մը որ սակայն ընկրկիլ չի տար իրեն, կը ջանայ վեր վերցնել, գրկել զայն: Բայց, անջիղ ու անսուաղ կին, չի կրնար իր անգոյ ոյժերուն կ'ապաւինի, կը տքայ, սնունդի զրկանքէն ու աշխատութեան բռնէն յոգնած իր թեւերը անոր մէջքին կ'անցընէ, ու չի կրնար Որովհետեւ տղան կ'ընդդիմանայ՝ ջղաձգութեան մը տենդահար պայքարով, անզսպելի սարսուռներու գալարեցնող յորձանքի մը անձնատուր:

Ու կը ծչէ կատաղօրէն, մարդկային այդ խեղճուկ շինուածքէն գեր ի վեր կատաղութեամբ մը՝ որուն աղբիւրը ո՛ւր է, չես գիտեր:

Անցորդները պզտիկ այլ այսահարային ներկայացումի մը հանգիստեսներն են եղած, իրենցմէ ոչ ոք կ'ուղէ մօտենալ մատաղատի լուսնոտին, որ, գէ՛ղքը այլափոխուած, աչքերը լեցուած պղպջացող արցունքներով, շրթունքներուն ակիւնը թեթեւօրէն փրփրած, ոտքերը գետին կը զարնէ, քարերուն կ'իջեցնէ, մէկ ոտքը միւսին ետեւէն, մերթ երկուքը միեւնոյն ատեն, որպէս թէ իր մօի հէգ կտորը չարչարող անհուն ու բղքօտիչ ցաւ մը, — սուր գամ մը կուլ տուած բլլալու ցաւը, — զինքը տանջէր, որպէս թէ խարոյկ մը զինքը բոցավառէր:

Բայց ահա մայրը, իր յետին ճիգերուն մէջ, ինքնավար ոյժով մը կը յաջողի նուաճել զայն, եւ իր ծունկին վրայ առնել: Իր անգործօն թեւերովը ագայցք մը կը շինէ ու իր զաւակը կը կապանքէ. բայց լուսնոտին պողտուքները նուաղած են՝ եւ աստիճանաբար լացի ու թգկիւններու փոխուած. հիմայ հանդարտ է, ու ոտքերը գետին չի զարներ:

— Մա՛նչս, — կը մնջէ մայրը՝ դողդողացող ձայնով մը, կարծես չլուռելու վախովը, եւ իր հոգիէն շեշտ մը գնելով այդ մնջիւնին մէջ, — մա՛նչս:

Ու հետզհետէ իր ցամքած կուրծքին կը մօտեցնէ իր մանչը. երեսը անոր գէ՛ղքին կը դպցնէ ու կէս մը կ'օրօրուի անոր վրայ: Եւ կարծես իրմէն բխող, զինքն իսկ յորդող անսպառ գորովով մը կ'ողողէ զայն: Դէ՛ղքը, մեռելագոյն, եւ զարմանալիօրէն գրաւիչ ու ցնցող ստուերագրութեամբը կնոջական տառապանքներուն, մօր մը աղապատանքին, աստուածային օծութիւնը կը կրէ: Իր զաւակը վտանգէ մը ազատած է, եւ ինք կը հրճուի, ներքին խոր հրճուանքով մը, որ վայրկեան մը իր գետին յառած կիսախուփ աչուքները կը փայլեցնէ արցունքին ցլքովը: Միջոց

մր, այդպէս անդրիացած կը մնայ, մինչ ղէմքին վրայ որուն ցաւագին արտայայտութիւնը զինքը անգերազանցելիօրէն կը մայրացնէ, հետզհետէ աւելի որոշապէս կը կեդրոնանայ խանդաղատանքը, որ իր էութեան ամէն մասերէն կ'երկարի, եւ որ անասելի վշտի մը մէջէն կը պրիսմակուի ու կը քաղցրանայ:

Պզտիկ լուսնոտը դեռ կը թղկայ հանգարտիկ, լռին ու լըքուած փողոցին մէջ, ուր ցերեկուան արեւը, յորդազեղ ու համասփիւռ անդորրութիւն մը կը մաղէ:

ԳԵՂԱՄ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ

Կ Ե Ս ՈՒ Ր Ը

(Գ Ի Ի Ղ Ա Կ Ա Ն Բ Ա Ր Ք Ե Ր)

Ա.

Ն*** զիւղացի Ոսկանենց Թամամը տարի մը կայ որ այրիացած է ու տանը մէջ միս մինակ մնացած: Թամամի միակ մխիթարութիւնը հիմայ իր մէկ հատիկ զաւակն է, Գէորգը, որ տաս տարիէ ի վեր պանդխտութեան մէջ կը գտնուի: Խեղճ Ոսկանենց կարապետը զաւկին աշխատութեան պտուղները վայելած էր արդէն: Ան իր կեանքին վերջին տարիներուն մէջ, որոնց միջոցին շարունակ տկար էր, միակ իղձ մը ունէր. արժանանալ իր Գէորգին տեսութեան, պսակել զայն եւ յետոյ մեռիլ. բայց երկարատեւ ու մաշող հիւանդութիւնը չյարգեց կարապետին կամքը, եւ խիղճը մեռաւ՝ չհասնելով իր փափաքին:

Ամուսնին մահէն վերջ, Թամամ ամբողջ տարի մը անցուց, մինչեւ որ մութ ձեւերով եւ զանազան ակնարկութիւններով կըր. ցաւ իր զաւկին հասկցնել թէ հայրը վախճանած է:

— Խեղճ է զաւակս, կ'ըսէր ամէն անգամ իր նամակները գրող տիրացու Մեսրոպին, յանկարծակի լսելով՝ կրնայ ըլլալ որ վախնայ եւ հիւանդութեան տէր դառնայ:

Վերջին նամակին մէջ, որով Թամամ ուղղակի իր զաւկին կը յայտնէր հօրը մահը, մի առ մի նկարագրել տուած էր անոր հիւանդութիւնը, մահուան օրը, հոգին աւանդելու րոպէն, թաղումը, ժամ պատարագը, եւ նամակին վերջ տուած էր հետեւեալ տողերով. «Հօրդ գերեզմանին վրայ, զաւակս, քար քաշել տուած չեմ. չկրցայ լաւ քար գտնել, քովս դրամ ալ չկար: Այնպէս մնացած է,

պահած եմ որ դուն գաս, նորէն պատարագ ընել տաս ու ժամէն վերջ քու ձեռքովդ աւօք-փառօք լաւ քար մը քաշել տաս հօրդ գերեզմանին վրայ եւ որդիական պարտաւորութիւններդ կատարես»

Մօրը նամակը կարդալով, Գէորգ դառնապէս լացաւ, ցաւեցաւ որ հայրը Հարժանացաւ իր առեւտրական ծրագիրներուն իւրաքօրծումը ողջունելու, ինչ որ անշուշտ մեծ ուրախութիւն պիտի պատճառէր անոր: Գէորգ խղճաց նաեւ մօրը վրայ որ մինակ մնացած էր, եւ որոշեց, անոր սիրոյն համար, անպատճառ գիւղ վերադառնալ: Ք* * * քաղաքին մէջ, հայրենակից երիտասարդի մը հետ ընկերովի խանութ մը կը բանեցնէր: Հաշիւները կարգի դրաւ ընկերօջը հետ, խանութը անոր խնամքին յանձնեց եւ ճամբայ ինկաւ դէպ ի գիւղ, խոստանալով հինգ-վեց ամիս վերջ վերադառնալ:

Աշունը դեռ նոր սկսած էր: Օգերը դեռ պարզ էին ու մեղմ: Գէորգ՝ ճամբորդութեան միջոցին ցուրտէ կամ անձրեւէ զգոհելու պատճառ մը չունեցաւ, բայց շատ նեղութիւն կրեց Զանգեզուրի լեռնոտ ճամբաներուն մէջ, եւ բաւական յոգնած ու ջարդուած գիւղ հասաւ:

Թամամ՝ զաւակը տեսնելուն պէս վիզը փաթթուեցաւ, յիչեց ամուսինը՝ որ «Գէորգ ջան» կանչելով աւանդած էր իր հոգին, ու լացաւ: Արտասուքը խեղդեց նաեւ զաւկին ձայնը. Գէորգ չկրօցաւ բան մը արտասանել եւ դառն կերպով հեկեկաց: Ազգական ու հարեան կիներ եւ տղամարդիկ այցելութեան եկան: Անոնք նախ կուլային եւ յետոյ Գէորգը կը մխիթարէին: Յաճախ՝ արտասուող մօրն ալ կը նեղանային ըսելով.

— Թամամ քուրիկ, ա՛լ կը բաւէ, զաւկի՞դ ալ չես խնայեր. քու լալդ տեսնելով ինքն ալ կուլայ. փառք Աստուծոյ, տղադ ողջ—առողջ եկեր աւելն է հասեր:

Սգաւորները կամաց-կամաց կը հանգարտէին: Քիչ ետքը սկըսաւ սուլորական զրոյցը: Ամէնքն ալ իրենց պանդուխտներուն նըկատմամբ տեղեկութիւններ կը հարցնէին: Գէորգ ամէն մէկուն գոհացուցիչ պատասխաններ կու տար եւ կը յայտնէր թէ որոնցմէ՞ նամակ բերած էր: Եկողը քիչ մը կը նստէր, իր հետաքրքրութիւնը կը գոհացնէր, եւ յետոյ՝ շնորհակալութիւն յայտնելով կը մեկնէր: Թամամի աղջիկը որ Գէորգէն մեծ էր եւ վաղուց ի վեր ամուսնացած, սամալարին գլուխն անցած՝ թէյ կը պատրաստէր ու կը բաժնէր հիւրերուն: Սամալարը շարունակ պատրաստ կը մնար պատուհանին մէջ, որովհետեւ այդ օրը ամէն այցելու թէյ յով պիտի հլւրասիրէին:

Բաւական ուչ էր երբ վերջին հիւրերը հեռացան, եւ անկէ վերջ միայն յոգնած, ջարդուած ճամբորդը կրցաւ անկողին մտնել ու հանգստանալ:

Այցելութիւնները հետեւեալ առտուն ալ շարունակուեցան: Ամէնէն առաջ ուղղակի եկեղեցիէն եկաւ Տէր Սարգիսը եւ հոգւոց բաւ: Գէորգ մանէթ մը դրաւ անոր Մաշտոցին վրայ: Տէր Սարգիսի զէմքը ճառագայթեցաւ ուրախութենէն: Դաւաթ մը օղի խմեց, շնորհակալութիւն յայտնեց ու դո՛ւ սրտով մեկնեցաւ:

— Այ տէրտէր. սպասէ՛, թէ՛ բերենք որ խմես, ըսաւ Թամամ:

— Օրհնած ըլլաս, Թամամ, պատասխանեց տէրտէրը ժպտելով, թէյը ինչ բնեմ, թէյը երիտասարդներուն կը վայլէ, ինծի ալ օղին, խմեցի արդէն: Ասառած պահէ մեր պանդուխտ տղաքը. կրկին անոնք են որ տէրտէրի արմէքը կը հասկնան . . . :

Այդ օրը այցելութիւնները վերջացան, եւ անկէ վերջ՝ Թամամ սկսաւ իր անձնական հոգերով զբաղիլ: Այդ հոգերէն ամենակարեւորը զաւակը ամուսնացնելու խնդիրն էր:

— Քանի տղաս եկած է, կը մտածէր, պէտք է շտապեմ ամուսնացնեմ. մինչեւ ե՞րբ ամուրի պիտի մնայ. երեսուն տարեկան է արդէն, ե՞րբ զաւակ պիտի ունենայ որպէս զի գայ հօրը հասակին հասնի. պիտի պսակեմ, ո՛վ գիտէ ինչ կը պատահի:

Թամամ քանի մը անգամ այդ մասին ակնարկութիւններ ըրաւ զաւկին, անոր տրամադրութիւնը հասկնալու համար: Զաւակը սակայն միշտ չհասկնալ կը ձեւացնէր եւ կը խուսափէր այդ խնդրին վրայ խօսելէ, թէ եւ իրիկունները՝ երբեմն իր հօրեղբօր կնոջ երթալով իր սիրտը կը բանար: Մօրմէն կ'ամչնար:

— Սողոմէ մայրիկ, կ'ըսէր հօրեղբօր կնոջը, եթէ պիտի պսակէք, չո՛ւտ րրէք պսակեցէք, թէ չէ կրկին կ'երթամ պանդխտութեան, եւ ա՛լ չէք կրնար ձեռք ձգել զիս. իրաւ կ'ըսեմ, ա՛լ ոչ կուգամ, ոչ ալ հոս հարսնիք կ'ընեմ. դուն ինծի ըսէ՛ թէ ո՛վ սիրուն ու խելացի աղջիկ ունի:

Սողոմէն քանի մը աղջկան անունը տուած էր անոր, եւ Գէորգ կրցած էր ամէնքն ալ տեսնել աղբիւրէն վերագարձած ատեննին: Հինգ աղջկան մէջ՝ միայն Թաթոսենց Հայրապետի աղջիկը՝ Սաթեմիկը հաճոյ թուած էր Գէորգի, որ արդէն իսկ կ'ընտապէր՝ նշանաւորն ու հարսնիքը նոյն ատեն կատարելու: Քանի մը անգամ խնդրած էր Սողոմէէն որ միջնորդէ եւ այդ մասին խօսի մօրը հետ, բայց տակաւին Սողոմէ բան մը չըսած, Թամամի համբերութիւնը հատաւ, ու զուկին դառնալով ըսաւ.

— Զաւակս, քիչի պօրդ պիտի խօսիմ՝ որ հասկնաս. փառք Աստուծոյ երեսուն տարեկան տղամարդ ես, կին առնելու ժամա.

նակզ անցեր է. տակաւին պիտի սպասե՞ս. ես մինակ եմ, ինծի օգնական պէտք է, այս տունը պահող պէտք է, ես առաջուան ոյժն ալ չունիմ, պառւըցեր եմ. հարս մը բեր այս տունը, ես ալ ուրախանամ, փափաքս առնեմ, դուն ալ. ինչո՞ւ կը կենաս. կը սպասես որ մեռնիմ եւ այնպէ՞ս ամուսնանաս:

—Ձէ', մայրիկ, խեղճ չես մեռներ, հարսնիքս ալ կը տեսնես, տակաւին թոռս ալ կը տեսնես:

—Բայց ե՞րբ, զաւակս, ինչո՞ւ լուռ կը մնաս, բան մը չես խօսիր. հարսնիք ընելու ճիշդ ճամանակն է, ամէն բան պատրաստ է տուներիս, ըսէ հասկնամ, երթամ հիմակուց աղջկան մը նշան տամ որ ձեռքէս չելլէ:

—Մայրիկ, ես արդէն աղջկան մը հաւնեմ եմ, գնա՛ մատաւնին տուր, ըսաւ Գէորգ՝ ամչնալով ու ծիծաղեց:

Դէմքը շառագունեցաւ: Թամամ՝ զարմացիտ ու հետաքրքիր նայուածք մը գամեց զաւկին աչուրներուն:

—Որո՞ւն աղջկան հաւնած ես, զաւակս, հարցուց արտորնօք:

—Թաթոսենց Հայրապետի աղջկան. գեղեցիկ, առողջ ու չընորհքով աղջիկ է:

Թամամ պահ մը քարացած մնաց: Բթամատը բերնին տարաւ, եւ վիրաւորանք, նախատինք ու զարմանք արտայայտող եղանակով մը բացագանչեց.

—Ա՛յ տղայ, ա՞տ էր պակաս. բայց այդ ե՞րբ հաւնեցար. օր մը չնստեցար ինծի հետ, չըսիր թէ ա՛յ մայր, ես պսակուիլ կ'ուզեմ, ի՞նչ խորհուրդ կու տաս, ի՞նչ աղջիկ կայ, որո՞ւ աղջիկը լաւ է, որո՞ւն կը հաւնիս . . . վերջապէս ես քու մայրդ եմ, քու կինդ ըլլալիք աղջիկը իմ հարսս պիտի դառնայ. կը կարծես որ Թաթոսենց աղջիկը հա՞րս կը բերեմ ինծի համար. խելքդ ո՞ւր փախեր է:

—Ինչո՞ւ համար, մայրիկ, ես տեսեմ հաւնեմ եմ Սողոմէ մայրիկն ալ կը գովէ կոր:

Գէորգ հասկցաւ որ հօրեղբոր կնոջը անուշը չպիտի տար մօրը քով, բայց արդէն ուշ էր:

—Սողոմէ մայրիկը, գոչեց Թամամ, օճը կծէ անոր լեզուն . . . կ'երեւայ թէ անոր խօսքերը քեզ գլխէ հաներ են . . . ա՛ս է եւ դեր իմ բախտս. զաւակը իմս է՝ ինծի բան մը չըսեր, կ'երթայ խորհուրդի կրնտի հօրեղբոր կնոջ հետ, անոր հետ աղջիկ կը գատէ. հող իջնէ գլխուս ալ վրան, բախտիս ալ վրան . . .

Շրթունքները դողողագին, աչուրները լեցունեցան արցունքով եւ ալ եւս չկրցաւ իր բողոքը շարունակել:

—Ա՛յ մայրիկ, ինչո՞ւ կու լաս այդպէս. Սողոմէ մայրիկը վերջապէս օտար մը չէ մեզի համար. հոգ չէ, թող նորէն ամէն բան քու ուղածիդ պէս ըլլայ, ինչո՞ւ կու լաս զուր տեղը:

—Չէ՛, միեւնոյնը՝ չէ՛, պատասխանեց Թամամ՝ արցունքները սրբելով, ես քու մայրդ եմ, առաջ ինծի պիտի ըսես, ես աղջիկ պիտի զատեմ, քանի որ ուրիշի հետ խորհուրդի նստեր չհաւնածդ հաւներ ես, ա՛յ իմ խօսելուս տեղի կը մնա՛յ։

—Ա՛յ մայրիկ, չեմ հասկնար թէ ի՞նչ տեսակ բնաւորութիւն ունիս. եթէ այդպէս ըլլալը գիտնայի՝ քեզի չէի՛ ըսեր. կ'ամչնայի, ինչո՛ւ ծածկեմ . . . դուն կրկին քու խօսքդ ըսէ, քու կամքդ յայտնէ։

—Թաթոսնց Հայրապետի աղջիկը մտքէդ հանէ, ըսաւ Թամամ կտրուկ չեղտով մը, ան աղէկ աղջիկ չէ, համարձակ է, մեծի պատիւը չընէր, ամէն մարդու հետ համարձակ-համարձակ կը խօսի, տունի մէջ գոյսը բաց կը նստի, գոյսը բաց կտուր կ'ելլէ . . . չէ՛, ամէնէն աղէկը Փիրուսնց Ներսէսի Գոհարն է, սիրուն, խոնարհ եւ հնազանդ աղջիկ է . . . ան բեր ինծի հարս, եթէ կ'ուզես որ մայրդ միշտ ուրախ պահես։

—Մայրիկ, գոյսը բաց կտուր ելլելը ինչո՞ւ յանցանք ըլլայ Սաթենիկի համար. ատիկա առնչութիւն չունի մեծի պատիւը ճանչնալու չճանչնալու խնդրին հետ. անհաշտ, խռովարար եւ անզգամ հարսը այդպէս կը մնայ, նոյն իսկ եթէ քթկալը միշտ բերնին պահես եւ երեսը քօղով ծածկես. մեր կիներն ալ կամաց-կամաց քաղաքացի կիներուն պիտի նմանին. ես շատ ուրախ եմ որ Սաթենիկ գրեւ-կարդալ ալ գիտէ։

—Չէ՛, չէ՛, զաւակս, ինծի ալ տեսակ հարս պէտք չէ, դուն իմ խօսքս մօտիկ ըրէ, այսօր Գոհարը տես. տեսնելուդ պէս պիտի հաւնիս։

—Լա՛ւ, պատասխանեց Դէորդ կտրուկ՝ հուզելով խօսակցութիւնը երկարել, կը տեսնեմ։

Մօրը խօսքը չկոտորելու համար թէեւ Գոհարն ալ տեսաւ, բայց իր վճռին վրայ հաստատ մնաց. Սակայն ինչպէ՞ս մօրը յայտնէր։ Նախորդ տեսակցութեան վրայ հիմնուելով, կը զգար որ պատուր փոթորիկ պիտի յարուցանէ իր մերժումը լսելով։ Միջնորդ մը պէտք էր մայրը համոզելու, իր առաջարկութիւնը ընդունել տալու համար։ Ամէնէն յարմարը գիւղի քահանան էր. Դէորդ անոր գնաց եւ իր ցաւը յայտնեց։

—Ինչո՞ւ Թամամ կը հակառակի կոր, ըսաւ տէրտէրը, ինչո՞ւ սիրտդ կը կտրէ. անիրաւութիւն է ըրածը. ես զինքը կը տեսնեմ ու կը խօսիմ. միայն դուն պատրաստ գտնուէ, հաւնած աղջկանդ ձեռքը բաց մի՛ թողուր, եւ հարսնիքդ շուտով ըրէ լինցուր. քեզ մէ տասը բուլիւնոց մը պիտի առնեմ եւ անանկ պիտի պսակեմ, աւելցուց քահանան ախորժելի ծիծաղով մը, —Ի՞նչ կ'ըսես, կ'ընդունի՞ս . . .

— Ատոնք դիւրին են, տէրտէր, դուն մայրս համոզէ որ մեր միջեւ սրտնեղութիւն չծագի :

Ատոր վրայ բաժնուեցան : Հետեւեալ օրը Տէր Սարգիս եկաւ դտաւ Թամար : Գէորգ՝ դիտմամբ հեռացած էր տունէն :

— Ողջոյն քեզ, Թամամ, ըսաւ տէրտէրը՝ ներս մտնելով :

— Օրհնեա՛ տէր, հրամանեցէք, նստէ՛ տէրտէր, ըսաւ Թամամ՝ ոտքի վրայ մնալով :

Մինչեւ որ քահանան չնստեցաւ, այդպէս ոտքի վրայ մնաց : Քիչ մը սրկէ նրկէ զուրցելէ վերջ, տէրտէրը ուղղակի խնդրին անցաւ :

— Թամամ, լսեցի որ տղադ Հայրապետի աղջիկը կ'ուզէ եւ դուն կը հակառակիս. ինչո՞ւ ատանկ բան կ'ընես, ինչո՞ւ տղուդ քէյֆին կը դպչիս :

— Ո՛վ ըսաւ քեզի, տէրտէր, անցած օր խօսակցութիւն մը ունեցայ տղուս հետ, հիմայ ամէն բան ականջդ է հասեր. մէյ մը ըսէ տեսնեմ թէ ո՛վ իմացուց քեզի :

— Քու ինչո՞ւ գ պէտք. ես միայն եկած եմ քեզի խորհուրդ տալու որ չհակառակիս — տղադ այն աղջիկը կը սիրէ. դուն կրնա՞ս բռնադատել որ անպատճառ ուրիշ աղջիկ մը սիրէ. չրլլար, խռովութենէն, սրտնեղութենէն ուրիշ ոչինչ կը ծագի այդ ընթացքէդ :

— Լաւ կը խօսիս, տէրտէր, բայց գործը այդպէս չէ. հարսը իմա է, իմ տանս համար է. տղան կրնայ այս կամ այն աղջիկը ուզել, բայց ջոկողը ես պիտի ըլլամ, իմ ուզածս պիտի բերուի :

— Սխալ կը խօսիս, Թամամ, քու պարտքդ պիտի ըլլայ հարսը խրատել, անոր բան սորվեցնել, բայց աղջկան ընտրութեան դուն չատ քիչ կը խառնուիս. դուն կրնաս միայն ճշգրիտ տեղեկութիւններ տալ տղուդ՝ իր հաւնած աղջկան մասին. ուրիշ ոչինչ, մնացածը անոր քէյֆին պիտի թողուս, մեր եկեղեցական օրէնքը այդ կը պահանջէ, մեղք գործած կ'ըլլաս . . .

— Ի՞նչ մեղք . . .

— Որովհետեւ քեզի համար լաւ երեւոյդ հարսը կրնայ տղուդ համար գէշ ըլլալ. ան կրնայ չհաւնիլ, չսիրել. եթէ զինքը բռնադատես՝ մեղքի տակ կ'իյնաս :

— Ինչո՞ւ չպիտի հաւնի. քանի որ տղան իմա է, ինծի պիտի հնազանդի, իսկ եթէ չէ՝ ինքը դիտէ :

— Դուն կրկին քու խօսքդ կ'ուզես առաջ տանիլ, Թամամ, բարձրացուց ձայնը քահանան. բայց եթէ կարգ մը բաներու մասին տեղեկութիւն ունենաս, քիչ մը խոր մտածես՝ կը տեսնես որ կը սխալիս. ճիշդ քու ուղած հարսդ բերի, ու վերջը տեսար որ տղադ ու իր կինը չեն յարմարիր, ամէն օր կուի, ամէն օր սրբանեղութիւն. քիչ կը տեսնենք մեր չորս կողմը. ի՞նչ կ'ընես :

— Զիս ու ողորմած հողի մարդս երբ պրակեցին՝ մեր կամքը հարցուցին. ուրիմն ինչո՞ւ սիրով էինք :

— Ատիկա պատահուինք է, բախտի գործ. վերջապէս ամէնքն ալ ձեզի պէս չեն կրնար ըլլալ. մէկ մըն ալ պէտք է մտածես որ տղաք քաղաքը մեծցած մարդ է, կրնայ այնտեղի սովորութիւն. ներուէն ընտելացած ըլլալ. եթէ ստիպես, ան ալ կրնեղանայ քեզի ու կ'ըսէ. — չեմ ուզեր պսակուիլ, ես աստեղ հարսնիք չեմ ընէր. ի՞նչ կ'ընես. երիտասարդը թուէ՞ր կ'ըլլայ, ազէկ մտածէ :

— Թող երթայ, ի՞նչ ընեմ. թէ որ մօրը կաթը մօռնալու աստիճան քարոյրտ կ'ըլլայ, այն ասեմ ի՞նչ կրնամ ընել. Աստուած ամէն բան կը դատէ, եւ իր գէմն ալ իրեն պէս զաւակ մը կը հանէ :

— Սա ալ կայ որ, Թամա՛մ, երբ ծնողները կը հակառակին տղան կրնայ ինքզինքը սպաննել :

— Բայց ինչո՞ւ ատանկ բան մը ընէ. ես իր մայրն եմ, իրեն թշնամութիւն չեմ ընէր որ երթայ ինքզինքը սպաննէ. ես իր ազէկութիւնը կ'ուզեմ :

— Եթէ զաւկիդ ազէկութիւնը կ'ուզես՝ իր սիրած աղջիկը բեր :

Երկուքն ալ լռեցին : Տէրտէր քանի մը խորհորդներ ալ տրւաւ, ու մեկնեցաւ : Թամամ հասկցաւ որ տէրտէրին այցելութիւնը տղուն գործն էր. իրեն դէմ յուրջ հակառակութիւն եւ գիւմադրութիւն կար : Արդեօք պիտի կրնա՞ր իր փափաքին հասնիլ, թէ ցաւած սիրտով պիտի խոնարհէր զաւկին կամքին առջեւ : Այս մտածումը անհանգիստ դարձուց զինքը : Ի՞նչպէս լքել Փիրուսին Ներսէսի աղջիկը՝ զոր վաղուց ի վեր իր հարսնացուն կը համարէր : Անկէ ետքը ի՞նչպէս պիտի կրնար Ներսէսի պառսաւ մօր՝ Սանդուխտի հետ նստիլ խօսիլ : Ալ չպիտի կրնար անոր երեսը նայիլ : Զէ՛ մի որ Սանդուխտ քանիցս րսած էր իրեն :

— Թամամ, թողու տղուդ պիտի տամ :

Իսկ ինքը պատասխանած էր.

— Շատ լաւ, օժիտը հիմակուրէն պատրաստէ :

Եւ այդպէս շարունակած էին իրենց զաղտնի խնամութիւնը : Բայց հի՞մայ . . . հի՞մայ ամէն բան կը չրջուէր, կը խառնուէր, բարեկամութիւնը կը քանգուէր : Աստուած կը ներէ՞ր որ իր հասակակից կնոջ թոռը թողու եւ Հայրապետի աղջիկը հարս առնէ. Հայրապետի տունը ո՞վ գացած էր, ո՞վ անոր կնոջ հետ բարեկամութիւն բերէր էր : Ենթադրելով որ ատոր համակերպէր, անդին աւելի մեծ ցաւ մը կար : Առթե՛նիկ համարձակ աղջիկ էր, ինչե՛ր չէին պատմեր անոր մասին. տուն մը հիւր գալուն պէս, երիտասարդ ըլլալ թէ ալեւօր, կը նայիս գլխարկից կու գայ բարեւ կու տայ ու ձեռք կը մեկնէ : Այդ տեսակ աղջիկ կրնա՞ր իրեն յարմարիլ : Թամամի սանամար Նաչխունը օր մը Հայրապետի տունն է եղեր :

խօսք բացուեր է եւ սանձաւոր սկսեր է գէշ խօսիլ աղջկան մը մասին. մէկ մըն ալ Սաթենիկ տեղէն բարձրանալով նայխունը յանդիմաներ է. «Աօթ քեզի, բսեր է, մեծ կնիկ ես, եկեր ես այս տեղ ու կը բաժբասես. բոլոր բաժներդ ալ սուտ են. նուարդը իմ ընկերուհիս է, ես զայն լաւ կը ճանչնամ. մեծ կնիկ ես, անարդար բամբասանքներ կ'ընես»: Ասիկա լսուած բա՛ն է. խոնարհ աղջիկը ասանկ բաներ կ'ըսէ. ինչպէս զայն նշանեմ զաւկիս հետ:

(Շարունակելի)

Ա. ԱՂԵԼԵԱՆ

ՄԵՐ ԿԵԱՆՔԷՆ

(ԳՐԱՆԻԿ)

Կիլիկիոյ Վեհաճնորհ Կաթողիկոսը. — Կայս. քննունելութիւնն ու՛նուանոր Շնորհները. — Բաղդաւոր ու խոսսմնալից Երջան մը Կիլիկիոյ Արուսիկ համար. — Տ. Վեորդ Նախակապս Նրէցեան եւ իր դերը. — Նուսապէմի խնդրին շուրջը. — «ստուական խախտմը» որ անցաւ զնաց — «Ծաւաղակիկն», թէ «Նուսապէմի խնդրին կարգադրութիւնն վերջ. — Ասեմ. Ռօպէր էՖ. Նազընեան եւ Բերալի դպիրները:

Պատուական, գործունեայ եւ անկեղծ եկեղեցականի համբաւ մը թողուց՝ մեր մէջ Կիլիկիոյ Տ. Սահակ Կաթողիկոսը՝ որուն նախորդ չարաթ յուղարկ զացինք այնքան սրտաբեկութեամբ, չիմայ որ մեկնեցաւ, կարծես պարապ մը կայ մեր շուրջը, պարապ մը զոր ոչ մէկ բան պիտի լիցնէ, եւ որուն զգայնութիւնը մեզի տըխրութիւն կը պատճառէ թերեւս անոր համար որ հետզհետէ կը ցանցառին, հետեւարար՝ թանկագին ու յարգի կը դառնան ճշմարտապէս իրենց կոչումին նուիրուած, զրաւ գիգելու համար իրենց պաշտօնը ցեխի մէջ չթաթխող, հաւատարմութեամբ եւ արդեամբ ու գործով դնահատելի եկեղեցականներ: Շնորհալիի Աթոռին այս արժանի ժառանգը, հակառակ իր բարձր պաշտօնին, եւ իր անձնական յատկութեանց, պարզ վարդապետէ մը, նոյն իսկ կարգ մը աւագ երէցներէ աւելի խոնարհութիւն ցոյց տուաւ մեր մէջ, եւ սակայն, գոնէ կրցաւ մեզի զգացնել թէ ճշմարիտ մեծութիւնն ու շուքը արտաքին չողջողուն հանդերձանքներու, շարժումներու, անդորր ու կենսաբուրգի քրքիչներու եւ փայլուն շքեղանքի մը մէջ չկայանար, այլ թէ մարդ իսկապէս մեծ ըլլալու համար պէտք է ունենայ մանաւանդ ներքին անհերքելի արժանիքներ՝ ինչ որ անկարելի է ձեռք բերել առանց մաքուր սրտի եւ աղնիւ հոգիի տէր ըլլալու:

Ո՛ր էր թէ կեղեւին տակ միշտ միջուկը փնտռուէր: Ան առանձին թերեւս այսքան կեղծ արժանիքներ, այսքան ներքին ապա-

կանութիւններ ծածկուած չմնային մեր կղերին մէջ, ու մինչեւ մեր արհամարհանքին անարժան եկեղեցականներ՝ պատուի ու մեծութեան մէջ չլողային ու չփառաբանուէին նոյն իսկ մեր բերնով։ Տ. Սահակ Կաթողիկոսի այցելութիւնը գոնի պիտի կրնա՞յ դաս մը բլլալ մեզ ամէնուս, պիտի կարենա՞նք տեւականացնել առաքինութիւն մը՝ որուն նորին Ս. Օծութեան այցելութիւնը հաղորդակից բրաւ մեզ, իր անձին իսկ օրինակով կեղծ ու հարազատ եկեղեցականի տիպարները զանազանելու մղելով մեզ, թէ չէ՞ վաղը միւս օր կրկին մէկկողմ պիտի թողունք այդ առաքինութիւնը, ու պիտի շարունակենք մեծ, արժանաւոր ու խղճաւոր դաւանիլ բոլոր այն եկեղեցականները, որոնք, կամ այդպէս կը թուին բլլալ, եւ կամ այդպէս կը ներկայացնեն ինքզինքնին, խաբուիլը մարդկային բան մըն է։ մարդ չի կրնար մեղադրել մերինները, եթէ յաճախ կը խաբուին եկեղեցականներու կեղծիքէն։ Բայց անգամ մը որ այդ եկեղեցականներուն դիմակը վար կ'առնուի, անգամ մը որ կը հասկցուի թէ արտաքին պերճանքի մը եւ հռչակուած առաքինութեանց տակ ի՞նչ ներքին ցեցեր կը պահեն, ա՛յ խաբուիլը կը զաղրի մարդկային բան մը ըլլալէ, եւ աւելի՛ մեղսակցութեան մը գոյնը կը ստանայ։

Նոյն ինքն Ն. Ս. Օծութիւնը՝ իր վերջին քարոզին մէջ այս չփոթութենէն զգուշացուց ժողովուրդը, բացատրելով թէ ո՛րն է հայ եկեղեցականին ճշմարիտ մեծութիւնը. «Ընկերովը պատիւը ոտնակոխ ընելով ձեռք բերուած փառքն ու պատիւը ոչինչ կարժեն, ըսաւ իր սովորական յուզիչ եւ համակրելի շեշտով. ո՛վ որ կ'ուզէ մեծ ըլլալ, պէտք է օգնէ իր նմաններուն, եւ պաշտպանէ տկարները. պէտք չէ որ առեւտրութիւն ունենայ, պէտք չէ որ իր ընկերը վարկաբեկ ընէ. մանաւանդ պէտք չէ որ իր յաջողութիւնը ուրիշներու նուաստացման մէջ փնտռէ։ Դուրսէ չըսաւ թէ իմ աթոռս իմ երջանկութիւնս է, չըսաւ թէ թշնամիներուս վրայ տարած յաղթանակս իմ ժողովուրդիս փառքն ու պատիւն է, այլ եւ բանի տուաւ ա՛յն մարդուն որ ամբարիշտներու խորհուրդին չանսաց, մեղաւորներու ճամբան չընտրեց եւ ժանտերու աթոռը չնրստաւ»։ Որչա՛փ հաւատարիմ ու կենդանի պատկեր մեր արդի կողերին։ Կ'ընդո նինք որ շատ ախորժ սքեր բաներ չեն այս հետեւութիւնները, բայց ի՞նչ կրնանք ընել, ապահովաբար ոչինչ իրաւունք կուտայ Ն. Ս. Օծութիւնը մեղադրելու, երբ նոյն իսկ մեր եկեղեցականներն են որ իրենց վարքովն ու բարքով այս աստիճան դառն ու ցուադին խօսքեր կը թելադրեն։

Դառնանք Տ. Սահակ Կաթողիկոսին։ Ն. Ս. Օծութիւնը Պոլսոյ մէջ առարկայ դարձաւ նշանակելի ընդունելութեան մը որ առ յաւ

ւէտ անժողաց պիտի մնայ: Վեհ. Սուլթանը բարեհաճեցաւ իր
թանկագին Շնորհներով ու Մեհարանքներով պատուել զինքը, եւ
մասնաւոր բարեհաճութեամբ մը՝ Կայս. Իրատէներով նուիրագոր-
ծեց այն բոլոր խնդրանքները՝ զորո՛ւն. Ս. Օծութիւնը, իր եւ իր
հօտին հաւատարմական զգացումներուն եւ բարեմաղթութեանց
հետ մատուցած էր յոռտ Կայս. Գահոյից: Ազգը արդէն երախտա-
ղիտութեամբ լսած էր թիւան ընդարձակ ագարակը կաթողիկոսա-
կան Աթոռին զարձնելու Կայսր. Բարձր հրամանը, երբ տակաւին
Ն. Ս. Օծութիւնը Կիլիկիոյ կը գտնուէր: Հետզհետէ լսեց նաեւ
կաթողիկոսական պաշտօնին 3500 զուշ ամսական յատկացուե-
լուն, Սոյ մայրավանքին 200 ոսկիի կալուածական պարտքին
շնորհման, դարձեալ նոյն մայրավանքին Կայս. ծախքով նորոգուե-
լու արտօնութեան, Կիլիկիոյ թեմերէն 10 հայ տղաք ձրիաբար
պետական վարժարանները ընդունուելու հրամանին բերկրառիթ-
լուրերը, եւ սրտաբուզի մաղթանքներով աղօթեց Ն. Կ. Վեհափա-
ռութեան արեւշատութեան համար: Վեհ. Սուլթանը՝ որ Ա. կարգի
Օսմանիէ պատուանշան շնորհած էր Ս. Կաթողիկոսին, շարունակ
իր Բարձր հոգածութեան առարկայ դարձուց Ն. Ս. Օծութիւնը,
հրամայեց որ ներկայացուած միւս բոլոր խնդրանքները պատշաճ
կերպով մը գոհացուն անյապաղ, եւ արտօնեց զայն՝ իր Կայս.
բարեւներն ու բարեհաճութիւնը հաղորդել թէ՛ Կիլիկիոյ թեմա-
կաններուն եւ թէ՛ բովանդակ Հայ ժողովուրդին:

Տ. Սահակ Կաթողիկոս ուրեմն ուրախ կը մեկնի Պոլսէն, ժամ
առաջ իր Աթոռ փութալու եւ անձամբ իր հօտին աւետելու հա-
մար Կայս. Բարձր Շնորհները՝ որոնց արձագանգը արդէն այնքան
խնդութեամբ եւ երախտագիտութեամբ լեցուցած էր Կիլիկիոյ ժո-
ղովուրդը, ինչպէս նաեւ բովանդակ ազգը: Ն. Ս. Օծութիւնը՝ եր-
բեք չպիտի մոռնայ Վեհ. Սուլթանին այն բացառիկ մեծարանք-
ներն ու պատիւները՝ որոնց արժանացաւ Պոլսոյ մէջ: Իր մտքէն
չպիտի ելլէ նաեւ Պոլսոյ ժողովրդին սէրն ու գուրգուրանքը՝ որ
Կայս. Բարձր օրինակէն թելադրուելով հետզհետէ աւելի զօրացաւ,
աւելի սերտ ու սրտաբուզի երանք մը ստացաւ: Միեւնոյն Բարձր
օրինակին հետեւելու համար էր արդէն որ Պոլսահայ համայնքը
1800 ոսկիի մօտ գումար մը հայթայթեց Կաթողիկոսական Աթո-
ռին պէտքերուն համար: Այդ սէրն ու գուրգուրանքը անշուշտ
պատճառ պիտի դառնան որ ասկէ վերջ ալ Կիլիկիոյ կաթողիկո-
սական բազմակարօտ Աթոռը չմոռցուի Հայ ժողովուրդին կողմէ:

Գալով Պատրիարքարանի եւ Կաթող. Աթոռին յարաբերու-
թեանց, վարչութեան կողմէ Ն. Ս. Օծութեան ներկայացուած Հը-
րահանգը մնաց հոն՝ ուր որ կը գտնուէր մինչեւ հիմայ: Նոյն իսկ

տեղի կայ գուշակելու թէ մեռեալ տառ պիտի մնայ ընդ միշտ, քանի որ Տ. Սահակ Կաթողիկոս ո՛ր եւ է «բարեփոխութիւն» չէ գտած անոր մէջ, եւ իրաւունք ունենալ կը կարծէ հաստատելու թէ բացի քանի մը քառալիսն փոփոխութիւններէ՝ Հրահանգը իր իմաստով ճիշդ այն Հրահանգն է՝ որուն պատրաստութեան պէտք տեսնուած էր Քէյֆօղեանի պէս Կաթողիկոսի մը քմահաճ ու անկանոն ընթացքին պատճառաւ։ Նոյն իսկ աւելի ըլլալով՝ Կեզր. Վարչութիւնը Մուգսթայի տուրք մըն ալ կը պահանջէ Կիլիկիոյ թեմերէն, մինչդեռ այդ թեմերը արդէն նիւթական շատ նախանձնի վիճակ մը չունին, եւ իրենց եղով նախ իրենք չեն կրնար գործերնին տեսնել, որ ելլեն Պատրիարքարանի ալ տուրք վճարեն։ Ամէն պարագայի մէջ, խոստովանինք որ Խապեանի մը եւ Քէյֆօղեանի մը մինչեւ ահագին, անչափելի տարբերութիւն մը կայ։ Այսքան չղզալը յանձնարարելի չէ ո՛չ մէկուն համար։ Զիջու մի պէտք մը կը ծագի ուրեմն, միանգամ ընդ միշտ կարգադրելու համար այդ յարաբերութեանց խնդիրը՝ որուն առկախ մնալը ուրիշ բանի չիժառայեր եթէ ոչ հետզհետէ աւելի տկարացնելու այն ազդեցութիւնը՝ զոր Կեզր. Վարչութիւնը կ'ուզէ պահել Կիլիկիոյ թեմերուն վրայ։

×

Տ. Սահակ Կաթողիկոսի Պոլիս ներկայութիւնը նոյն ատեն առիթ մը եղաւ որ անգամ մըն ալ իր ճշմարիտ համեմատութեանց մէջ երեւան ելլէ Երուսաղէմի Պատր. Փոխանորդ Տ. Գէորգ եպիսկոպոս Երէցեանի արժանիքն ու կարողութիւնը։ Կարելի է ըսել թէ Երէցեան Սրբազան ճարտար ու գիտակից նաւուղի մը եւ ղեկավար մը եղաւ այն բաղդաւոր ու յաջող նաւարկութեան մէջ՝ զոր Կիլիկիոյ Վեհաշնորհ Կաթողիկոսը գլուխ հանեց այսքան փայլուն եւ յիշատակելի պայմաններու մէջ։ Ն. Ս. Օծութիւնը՝ յատենի եկեղեցւոյ շնորհակալութիւն յայտնեց արդէն Երէցեան Սրբազանի, թէ՛ այդ մտքով եւ թէ մանաւանդ այն սիրալիր հիւրասիրութեան համար որուն առարկայ դարձաւ Երուսաղէմատան մէջ։ Այս պարագան քիչ մը աւելի մեծցուց այն համակրութիւնը զոր Երէցեան Սրբազան կը վայելէ արդէն իրր կարող, արժանաւոր ու խոստմնալից եկեղեցական, հաւասարապէս բարձր իր զարգացմամբ ու արտօլ, ինչպէս ճանչցուած է արդէն մանաւանդ այն ատենէն ի վեր՝ երբ Առաքելայի մէջ գումարուած Պատգամաւորաց Ժողովը, յանուն Ազգին՝ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան պէս բարձր պաշտօնի մը արժանի հռչակեց զինքը։ Վեհ. Սուրբանն ալ, ի նշան իր գոհունակութեան, յաջորդաբար Բ. կարգի Մէծիտիլ եւ Բ. կարգի Օսմանիէ պատուանշանները շնորհեց Ն. Արքայնութեան։

Ինչպէս յայտնի է, կայս. հրամանով, այլ եւ այլ պատուանք-
շաններ ստացան նաեւ Ս. Կաթողիկոսին բոլոր հետեւորդները :

Կաթողիկոսական այս այցելութեան միջոցին պահ մը յուսա-
ցինք թէ Երուսաղէմի խնդիրը վերջնական ճամբու մը մէջ պիտի
մտնէ : Ն. Ս. Օծութեան ժամանման առաջին օրերուն մէջ, նոյն
խնդիրն ծանուցուեցաւ թէ յատուկ յանձնաժողով մը պիտի կազմուի
Պոլսոյ մէջ՝ խնդիրը միանգամ ընդմիջտ կարգադրելու համար :
Մենք ուրիշ տեղ, եւ ամէնէն առաջ, առիթը ունեցած ենք շեշ-
տելու այդ կարգի յանձնաժողովի մը պէտքը, որուն անհրաժեշ-
տութիւնը պահ մը նոյն ինքն Կեդր. Վարչութիւնը զգացած ըլ-
լալ կր թուէր : Եւ սակայն, տակաւին ոչինչ եղաւ այդ ճամբով,
եւ խնդիրը մնաց հոն՝ ուր որ կը գտնուէր ասկէ առաջ : Այս ճիշ-
ճըգումը տարօրինակ է ու զարմանալի : Չենք հասկնար թէ ի՞նչ
հաճոյք կայ ինքնին անհաճոյ ու ցաւառիթ խնդիր մը ընդմիջտ եր-
կարած գելուն մէջ : Անոր համար արդեօք որ ուրիշ գործ, ուրիշ
զբաղում՝ չունինք, եւ թէ այդ խնդիրը պիտի ծածմենք մինչեւ
վերջը, ինքզինքնիս գործի վրայ ցոյց տալու համար : Ընդունինք
որ Երուսաղէմի վանքը բարոյապէս կործանելէ զատ ուրիշ ար-
դիւնք չի կրնար ունենալ այս գրութիւնը : Ի՞նչ հարկ կայ խուսա-
փելու յանձնաժողովի մը կազմութենէն, որչափ ատեն որ անկողմ-
նակալ, ժաքուր ու անշահասնդիր անգամներ պիտի տրուին այդ
յանձնաժողովին, ոչ ոք կրնայ տարակուսել անկէ բղիւսիք որոշ-
մանց օրինաւորութեան մասին, խնդիրը կը վերնալ միջտեղէն, եւ
հանրութիւնն ալ կ'ապահովուի իր անսպաւնութեան կան՝ որոնք պար-
տութեան համազօր են : Տեղի կա՞յ այս իմաստով կարծիքի մը
գոյացման, ինչ որ ճակատագրականօրէն պիտի պատահի վերջի
վերջոյ :

Ապահովաբար Տ. Սահակ Կաթողիկոսի ներկայութիւնը պատ-
ուական առիթ մըն էր հիմնական կարգադրութիւն մը հետապն-
դելու համար : Ն. Ս. Օծութիւնը՝ անձնական փորձառութեամբ
կատարելապէս տեղեակ էր խնդրին բոլոր մանրամասնութեանց :
Ի հարկէ՝ ո՞ր եւ է Յակոբ կամ Եղիա վարդապետէ մը եւ կամ սպա-
սաւոր Պ. Աւետիսէ մը աւելի բարոյական առաւելութիւններ ալ
ունէն, որպէս զի պատճառ մը չմնար իր անկեղծութիւնը կասկա-
ծի ենթարկելու : Ի՞նչ ալ իր վրայ փատահութիւն ունէր ու միշտ
պիտի շարունակէ ունենալ : Եւ սակայն, իր ներկայութենէն սպաս-
ուած այս բարիքը չբաղուեցաւ մնաց. ոչ ոք ուզեց անգամ մըն
ալ Ն. Ս. Օծութեան հարցնել թէ ի՞նչ կը մտածէ այդ տխրառիթ
երկպառակութեանց վրայ՝ որոնք դարաւոր վանք մը եւ ոչ նուազ

դարաւոր Պատրիարքական Աթոռ մը վարկաբեկ ընելու միայն կը նպաստեն: Ու տարօրինակ հակադրութեամբ մը՝ միշտ ահանջ տրուեցաւ երկպառակիչ խմբակի մը բարբառնչանքներուն, միշտ կարեւորութիւն ընծայուեցաւ բոլոր այդ եզրիա, եզրիչ եւ Յակոբ վարդապետներուն, հռոտանի մը՝ որ արժանի է ամէն ուշադրութեան՝ չըսենք արգահատանքի:

Մինչեւ ե՞րբ սակայն այս հակադրութիւնը, մինչեւ ե՞րբ պիտի թողուի որ կարգ մը չուանաւոր եւ առանց չուանի վարդապետներ, ամբողջովին անարժան իրենց կոչումին՝ Ղեւոնդ վարդապետ Մագսուտեանի պէս վանքին համար նախախնամութիւն դարձած եկեղեցական մը նախատես, անպատուեն եւ ամբաստանեն առանց փաստի, առանց ապացոյցի, առանց մանաւանդ իբր ամբաստանող՝ ո՛ր եւ է բարոյական երաշխիք ցոյց տալու: Մինչեւ ե՞րբ տխրաբեկ ականատեսները պիտի դառնանք բոլոր այն խեղաթիւրումներուն եւ աղտոտութեանց՝ որոնցմով ոչինչէ մը այսքան անյուժեյի խնդիր մը ծնցուցին եւ մէջտեղ նետեցին.—Օր մը առաջ Տ. Յարութիւն Պատ. ըրարքի մէկ նամակը կը կարդանք՝ որուն մէջ Ղեւոնդ վարդապետ կը պաշտպանուի ա՛յնքան ոգեւորութեամբ, որքան որ չպիտի կրնար ունենալ ո՛ր եւ է կոչումով փաստաբան մը. բայց ահա օր մը վերջ, մեզի՝ որ այդ նամակը տեսած ու կարդացած ենք, կ'ուզեն հաւտացնել թէ Տ. Յարութիւն Պատրիարք ալ Ղեւոնդ վարդապետը կ'ամբաստանէ:—Այսօր՝ հիւրընկալ Համազասպ վարդապետն է որ իր հիւանդագին վիճակին չետեւանքով կը թողու իր պաշտօնը, եւ ասիկա՝ բազմիցս թախանձագին հրաժարագիրներ մատուցանեւ. լէ վերջ: Եւ ահա վաղը կ'ելլեն կը յայտարարեն թէ Համազասպ վարդապետ ինք հրաժարեցաւ, այլ Տ. Յարութիւն Պատրիարք զայն արտաքսե՞լ(?) :—Կ'ըսեն տակաւին թէ վանք գացող մարդիկ հաշիւները քննեցին եւ ղեղձումներ տեսան: Բայց ոչ ոք կու տայ այդ մարդոց անունը, մինչդեռ Ասլանեան Էֆէնտի որ նոյն ինքն կեդր. Վարչութեան խնդրանքով Երուսաղէմ գացած էր, վերադարձին յայտարարեց թէ ղեղձում չկայ, եւ թէ հաշուեքըննութեան պահանջը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ ստորին պատրուակ մը միայն.—Թուե՛ք տակաւին: Ի՞նչ ոգուտ սակայն բոլոր այդ խայտառակութեանց մերկացումէն:

Ի՞նչ հաճոյք, ի՞նչ շահ կայ այդ ամէնը երկարաձգելուն մէջ: Ի՞նչ փառասիրութիւն կրնայ սղմիլ մանաւանդ կարգ մը անշնորհք միաբաններու պոռչտուքներուն ահանջ կախելուն մէջ: Չմոռնանք բնաւ որ այդ միաբաններուն մէջ կը գտնուին նաեւ անոնք՝ որոնք հանգուցեալ Երեմիա Սրբազանի սնարէն չէին բաժնուած եւ վերջէն՝ անհաւատալի հէքեաթը պատմած էին թէ Երեմիա Սրբազան,

50 տարուան միաբան մը, մանաւանդ Պատր. Փոխանորդ մը . . .
 $3\frac{1}{2}$ զրուշ միայն թողած է : Ինչդեռ 40 օր վերջ մեռնող Աստ-
 ուածատուր եպիսկոպոսը 10յ0 ռսկիէն աւելի հարստութիւն մը կը
 թողուր : Զոռնանք նաեւ սա՝ թէ Երեմիա Սրբազանը $3\frac{1}{2}$ զրու-
 շով թողող այդ պատուական միաբանները այսօր 500-1000 ռսկիի
 հարստութիւն մը ունին առանձինն : Եւ ենթադրել թէ այս միա-
 բաններն են Ղեւոնդ վարդապետը ամբաստանողները :

Ինչո՞ւ տեւեն այս դայթաղութիւնները, ինչո՞ւ ասոնց վերջ
 մը չտրուի ժամանակ առաջ : Ասպէսով՝ պիտի դալ ատեն մը ուր
 «Ծոռադատիկ» ի բազատութիւնը պիտի մոռցուի, եւ անոր տեղ՝ առ
 յաւէտ անլուծելի մնայիք հարցերու կարգադրութեան համար՝ «Ե-
 րուսաղէմի խնդրին հարթուելէն վերջ» բազատութիւնը գործա-
 ծական պիտի դառնայ մեր լեզուին մէջ :

Ինչ սրտապնդիչ հեռապատկեր :

×

Եկեղեցւոյ դպիրներուն նկատմամբ ցոյց տրուած չափազանցու-
 թիւն մը՝ նոր ու անսովոր բան մը չէ մեր համայնքին համար,
 թէեւ երկար ատենէ ի վեր մոռցուած ըլլալ կ'երեւայ : Հիներէն՝
 մասնաւորաբար նշանակելի է Գաղէղ ամիրան՝ որ ուրիշ ամիրայի
 մը կողմէ՝ դպիրի մը եղած անարգանքը սրբելու, եւ անարգողը
 նուաստացնելու համար չէ վարանած իր կարգին չափիկ հազնե-
 լով սովորական դպիրներու հետ եկեղեցական երգեցողութեանց
 մասնակցելու : Այդ չափիկն է որ տակաւին մինչեւ այսօր կը պահ-
 ուի Մայր եկեղեցւոյ մէջ, ու կը գործածուի հանդիսաւոր առիթ-
 ներով : Այսօր Գաղէղ ամիրայի անանգութեան հետեւող գլխաւոր
 անձնաւորութիւնը Վսեմ. Ռօպէր էֆ. Եաղրճեանն է : Ն. Վսեմու-
 թիւնը, ինչպէս ուրիշ տարիներ, այս տարի ալ Կաղանդի առթիւ
 յատկապէս պատրաստուած ձեռք մը զգեստ, կոշիկ, գլխարկ, եւն.
 բաժնեց Բերայի դպիրներուն՝ զորս միշտ անձամբ կը քաջալերէ,
 եւ որոնց նկատմամբ հոգածու է այնքան որքան բարի հայր մը
 կրնայ ըլլալ իր զաւակներուն համար :

ԱՐԱՍ ԱՆՏՈՆԵԱՆ

Տալուսեան, Մանուկեան եւ Սեփեան ընտանի-
 ւորը, ինչպէս նաեւ բոլոր պարագաները. շնորհակալութիւն կը
 յայտնեն ամեն անոնց՝ որոնք հանգեցան մասնակցի ՕՆԵԻԿ Է-
 ՖԷՆՏԻ ՏԱՎՈՒՏԵԱՆԻ յուղարկաւորութեան, եւ իրենց ներ-
 կայութեամբ պատուել հանգուցեալին յիշատակը :

ՖԵՆԻՔՍ ՕԹՐԻՇԻԷՆ

ԿԵՆԱՑ, ՇՐԴԵՂԻ, ԾՈՎՈՒ

ԿԱՅՍ. ԹԱԳ. ԱՌԱՆՁՆԱԾՆՈՐՀԵԱԼ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՍՏԱՏԵԱԼ Ի ՎԻԷՆԱ 1860ԻՆ

Գրասենեակ՝ Հաճօրեյօ խան, քիւ 52, 53, 54, 55, 56
Լիազօր ցերկայացուցիկ՝ Գ. ՖԵՐԱՏԵԱՆ

Ֆենիքս Օթրիշիէն Ընկերութեան կենաց ապահովագրութեան օրինակ մը.— 35 տարեկան մէկը որ կ'ուզէ ապահովագրուիլ Ֆենիքս Օթրիշիէն ընկերութեան 20,000 ֆրի եւ քսանեւէինգ տարուան համար, տարեկան 925 80 ֆր. պիտի վճարէ ու պայմանաժամուն պիտի ստանայ 31,266 ֆր. հնչուն դրամ ամբողջովին իսկ եթէ մեռնի զոր օրինակ, 10 տարիէն, իր ժառանգորդները անմիջապէս պիտի ստանան 1,314.62 ֆր.: Այս ամէն գումարները ԱՆՈՒՄԱՆԱԿԱՆ չեն, այլ ԻՐԱԿԱՆ. եւ Ֆենիքս Օթրիշիէն ընկերութիւնն այս գումարներուն վճարումը կ'երաշխաւորէ իր բոլորով:

6—10

ՕՐՈՒԱՆ ՄԵԾ ՅԱՋՈՂՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՐԻՈՐԴ ԳԵՂԱՐՈՒՆԵՍՏԱԿԱՆ ՅՈՒՅԱՀԱՆԴԵՍ

ՍԻՆԿԷՐ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

Բերա. Մեծ-Փողոց քիւ 343 եւ 343 կրկին
Պօն Մարշէին դէմ

Ամէն օր բաց է մուտքը ազատ

4—10

ՔԵՍ ԲԱԴԵՌՆԷԼ

ԿԵԱՆՔԻ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Հիմնեալ ի Բարիկ 1841

Կը գործէ ֆրանսական կառավարութեան հսկողութեան եւ հակակշորին տակ

Սկիզբէն ի վեր ապահովագրեալներու եղած վճարում ֆր.	300.000.000
Սկիզբէն ի վեր արձանագրեալ ապահովագրութիւնք	> 700.000.000
Ընթացիկ ապահովագրութիւնք	> 85.000.000
Դրամագլուխ եւ պահեստ	> 62.750.000

Ուրեմն ընթացիկ ապահովագրութեանց գումարին վրայ պահեստի համեմատութիւնն է 740/100, որով ՔԵՍ ԲԱԴԵՌՆԷԼԻ ընծայած երաշխաւորութիւնը գեր ի վեր կը հանդիսանայ ուրիշ ընկերութեանց ցոյց տուած երաշխաւորութենէն:

Ընկերութեան Վարչական Խորհուրդը կազմուած է Ֆրանսայի ամէնէն նշանաւոր դրամատէրներէն:

Թուրքիոյ Վերեմ ԳԱՌՆԻԿ ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ

Սթամպուլ, Սուլթան Համամ, Բասամ Բաղրըրօղլու

Ընկերութեան վրայ տեղեկութիւն առնելու համար գիմը

3—10

ԳՐԷՏԻ ԼԻՇՆԷԻ

Պ Ա Լ Ք Ա Ն

Առանձնաշնորհեալ Ազգային Ապահովագրական Հնկերութիւն
Ի Ո Օ Ֆ Ի Ա

Դրամագլուխ 7,500,000 Ֆր.

Դրամատունքը կերպրեան՝

Պուլկար Ազգ. Դրամատուն՝ Սօֆիա, Անգլեաւատրիական Դրամատուն՝ Լոնտոն, Տուլէ Պանք՝ Պերլին, Օսթ. Կայս. Դրամատուն՝ Բարիզ, Քրէտի Լիոնէ՝ Կ. Պոլիս: 6—10

Գործակալութիւնք թուրքիոյ գլխաւոր քաղաքներուն մէջ
Հնդկ. Ներկայացուցիչ թուրքիոյ ԱՐՇԱԿ ՌԻՆՃԵԱՆ
Կ. Պոլիս, Հալաթիա, Պանք Օթոմանիւն դէմ, Թաշքապուրուն խան

ՏԻ ԼՈՒԻ ԵՌՆԻԸՆ ԷՆՏ ՔՐԱՌՆ

(The Law Union & Crown)

ԱՆԴԼ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹԵԱՆՑ ՀՆԿ.

Հրդեհի, Կեանքի և Արկածի դէմ
Հիմնուած 1825ին Լոնտոնի մէջ

Դրամագլուխ 1,500,000 Ա. Ռ.

Պահեստի դրամ 4,800,000 " "

Հնդկ. Ներկայացուցիչ թուրքիոյ

Ridley, Rowell & Co

Կալաթա, Քեօլեօղլու խան քիւ 9—10
6—10

ՌԻԷՍԴԵՐՆ

ՀՐԴԵՀԻ ԴԷՄ

ԱՆԴԼԻԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀՆԿ. Է

Հիմնեալ 1851ին

Հատուցուած վնասներու գումարը Անգլ. Ոսկի 6000000
Պատրաստ դրամ եւ տարեկան հասոյթ » » 1250000
Վնասեալ դրամագլուխ » » 10000
Հրապարակիս ծանօթ Փրանսական եւ գերմանական ընկերու-
թեանց դրամագլուխը 100,000էն աւելի չէ:
«Ուէսդըրն» Հնկը հրդեհի դէմ աւելի կարգի գործեր կ'ապա-
հովագրէ: Վնասները տեղւոյն վրայ եւ անմիջապէս կը հատուցանէ:

3—10

Ներկայացուցիչ թուրքիոյ
ԳԱՌԵՆԻ ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ

Պոլիս, Սուլթան Համամ, Բաթըրճը Օղլու խան թիւ 43

ԻՒՆԻՕՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ ՀՐԴԵՅԻ ԵՒ ԿԵՆՍՑ ՃԻՒՂ Հաստատեալի Բարից 1828—1829

ՀՐԴԵՅԻ ՃԻՒՂ

Մինչ 1902ի վերջ հատուցեալ վնասք	274 Միլիոն Փր.
1902ին գանձուած ապահովագրին	24 » »
Դրամագլուխ եւ պահեստ	119 » »
Ապահովագրեալ դրամագլուխ	211½ Միլիոն »

ԿԵՆՍՑ ՃԻՒՂ

Մինչ 1902ի վերջ հատուցեալ վնասք	129 Միլիոն Փր.
1902ին գանձուած ապահովագրին	12 » »
Ընթացիկ ապահովագրութիւնք	272 » »
Դրամագլուխ եւ պահեստք	158 » »

որ ընթացիկ ապահովագրութեանց գումարին հետ կը համեմատուի 52.21% — ինչ որ «Իւնիօն»ի ապահովագրելոց կ'ընծայէ հսկայ եւ քաղիւստրութիւն մը ՈՐՈՒՆ ՆՄԱՆԸ ԿԱՐԵԼԻ ԶԷ ԳՏՆԵԼ ԱՐԵՒ ԻՆԷՔԻ ՄԷՋ ԴՈՐԾՈՂ ՈՒՐԻՇ ՈՒ ԵՒ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՔՈՎ:

Արեւելքի համար մասնաւոր սակացոյց գեղջեալ գիներով: Նպաստաւոր պայմաններ անհամեմատ կերպով աւելի գերազանց քան ուրիշ ո՛ր եւ է ընկերութեան պայմանները: Շահարածիւնեալ ռու տարուէ տարի անմիջական վճարում, որով «Իւնիօն»ի ապահովագրուողք ԶԵՐԾ են այն վնասներէն եւ յուսախաբութիւններէն, որոց կ'ենթարկուին միշտ այն անձինք, որ Շահաբութիւններու բարդ ման ՅՈՌԻ ԵՒ ՎՆԱՍԱԿԱՐ դուրսեամբ գործող ընկերութեանց կ'ապահովագրուին:

Ընկերութեան զրամատուուն է ՕՍՄ. ԿԱՅՍ. ՊԱՆՔԱՆ, Թուրքիոյ եւ Արեւելքի Տնօրէն ՍԻՄՕՆ ՔԱՅՍԷՐԼԵԱՆ Կենաց հիւղին Տեսուչ ՄԻՀՐԱՆ ՏԷՐ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ Սրամպուլ, Սուլթան Համամ, Բասաժ Քաթըրճոյլու Դեր Գործակալութիւն, Ղալաթիա Ինայէթ Խան Գործակալութիւնք Թուրքիոյ գլխաւոր քաղաքաց մէջ

6—10

ՀԷԼՎԷՏԻԱ

ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ
Հրդեհի, կեցաց եւ ծովային արկածներու դէմ
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԵՐԱՑԱՑՈՒԾԻՉԷՔ
Դ. ՍԻՑ ԵՒ ԸՆԿ.
Կալէթ, Պէտրոյի Թիւրքիա Խան, Բէ-23, 24, 25

6—10

VICTORIA DE BERLIN

ՅԱՄՍՔԱՅԻՆ ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՄԵԾԱԳՈՅՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆԸ ՎԻՔԹՈՐԻԱ ՏԸ ՊԵՌԼԷՆ

ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ, ԱՄԷՆ, ԴՐՈՒԹԻՒՆ, ԿԸ ԳՈՒԾԱԴՐԷ
ՈՇՆԻ ԿԵԱՆՔԻ, ՕԺԻՄԻ, ԱՐԿԱԾԻ, ԿԻՆՏ ԹՈՂԱԿԻ ՃԻՎԵՐ
Հաստատուած 1853 թ. սեպտ.ին արքայական հրովարտակով և
ուղղակի կառավարութեան հսկողութեան ներքեւ:
ՎԻՔԹՈՐԻԱ ՏԸ ՊԵՐԼԷՆ, ԿԵԱՆՔԻ ապահովագրութիւններ ունի թէ
բժշկական քննութեամբ և թէ առանց բժշկական քննութեան
Առանց բժշկական քննութեան և զամ ԿԵԱՆՔԻ ապահովագրութիւն
ներուն վճարումները չափական մասնավճարներով տեղի
կ'ունենա, ակտիւ 5 շուրջէն

Ապահովագրեալ գումար 1902ին Ֆր. 1,244,457.577
Պահեստի դրամ 1902ին " 451,284.214

ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ ԴՐԱՄԱՏՈՒՆՆԵՐԸ

Օս Կայս. Պանքա

Քրեմի Լիոնե

Լիազոր Ընդհ. Ներկայացուցիչ

ՄԻԶՐԱՆ ՍԻՆԷՐ ԳԱԼՅԱՅԵԱՆ

6—10

Պոլիս, Քաղրքերոյում խան, քիւ 45 եւ 45 Ե.

PHOENIX ASSURANCE COMPANY LD OF LONDON

Դրամագլուխ և պահեստի դրամ Ա. Ո. 4,500,000

Տարեկան հասոյթ Ա. Ո. 1,500,000

«ՖԻՆԻՔՍ» 121 տարիէ
ի վեր հիմնուած սոսկ
հրդեհի ապահովագրու
թեան Ընկերութիւն մէ
և ցարդ հատուցած է
առաւել քան 26,000 000
Ա. Ո. շինասուց համար:

«ՖԻՆԻՔՍ» կ'ապահովագրէ հրդեհի և կայծակի դէմ շէնք, կարա
վիք և ապրանք յոյժ նպատակաւ պայմաններով:

Դիմել առ Լիազոր Ընդհ. Դորձակալ Պոլսոյ և Դաւառաց
Գ. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ Ղալի բիա, Վիքալիս խան, Պանք Օրօմանի քով
Ձննիչ քիսքներու (Inspecteur des Risques) Ա. ԷՆՔՍԷՐՆԵԱՆ

6-10

6—10

ԳՐԱՏՈՒՆ

ՍԵՏՐԱՔ ԹՈՒՆԱՃԵԱՆ, ԻԶՄԻՐ

Իզմիրի մէջ կանոնաւոր Հայ գրատուն մը չըլլալուն համար՝ հաստատած ենք մեր գրատունը որ պատրաստ է հայթայթելու Հայերէն, Թուրքերէն, Ֆրանսերէն ու Անգլիերէն գասագրքեր, ինչպէս նաեւ լէպեր, գրական ո՛ր եւ է ճիւղի պատկանող գործեր եւ գրեական ամէն պիտոյք:

Ուշադրութիւն կը հրաւիրենք թէ՛ Գրատունս տրամադրելի ունի ամէն տեսակ օրացոյց, տարեցոյց, յուշատետրեր, գրեական արժանիք ունեցող նուիրելի շատ մը գիրքեր, Կաղանդի համար ընտիր նամակի թուղթեր, եւն:

Գաւառներէ, հեռաւոր կամ մօտաւոր ո՛ր եւ է կեդրոններէ մեզի եղած ապսպրանքները կը կատարենք խիստ ճշդապ սիւսքեամբ եւ չափաւոր լանձնարարողչէքով, հերիք է որ ապսպրանքները ըլլան ԿԱՆԽԻԿ լճարուած եւ մեզի ցոյց տրուին որոշ հասցէներ:

Կը խնդրուի յարկելի Հեղինակներէ ու Հրատարակիչներէ որ իրենց նոր հրատարակութիւններէն նմոյշի համար մէյմէկ օրինակ հաճին Գրատանս ղրկել:

Գրատանս հասցէն է՝

Սեդրաք Թոխանեան
Պատահանկ ճատտէսի, Իզմիր
Setrak Tokhadjian Libraire
Rue Basmahané, Smyrne

ՏՕՔԹ. Ն. ՏԱՂԱԻԱՐԵԱՆԻ ԿՈՐԾԵՐԸ

Գիտական շարժում Ա. Տարի (1885) (Սպառած)	222.
» » Բ. » (1886)	20
» » Գ. » (1887)	20
Բնական պատմութիւն Ա. հատոր (Կենդ. Հիւսուածաբանութիւն եւ Մարդկային Կազմախօսութիւն ու Բնախօսութ.)	
Դասագիրք երկրորդական վարժարանաց	40
Նախորդին համառօտը. Դասագիրք նախակրթարանաց	8
Ծագումն Հայ տառից (Պատկեալ Իզմիրեանց մրցանակաւ)	10
Մանկաբանութիւն	10
Տիեզերք եւ իւր կազմութիւնը (Ֆրանսերէն)	10
Առողջապահութիւն	25
Մանկական գործարանք (Կազմախօսութիւն, Բնախօսութիւն եւ Առողջապահութիւն)	6
Մարդկային սաղմնախօսութիւն	5
Բառացուցակ ախտանշանաց, Բ. տիպ	3
Տարուինականութիւն, Գ տիպ	3

Սոյն գործերու կեդրոնատեղին է
Մատքեոսեան Տպարան, Փինճանճըլար, Կ. Պոլիս

ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

ԳԻՇԵՐՈՐԹԻՒՆ ԵՒ ՑԵՐԵԿՍԱՑ

Կր փութամ ծանուցաւ ել պատ. ազգայնոց թէ Կայս. Կառաւարութեան հրամանաւ վարժարան մը հաստատած եմ ի Բանկալ թիւ. Նշան Թաշիի կողմը, Ռուսաց հիւանդանոցի փողոցը, թիւ 12 եւ 14 տուններուն մէջ:

Վարժարանս ունի երկուսն մանկապարտէզ մը, երկուսն նախակրթարան մը եւ բարձր. նախակրթարան մը միայն սղջկանց յատուկ:

Դասախօսութիւնները սկսան 1/14 Նոյեմբեր, երկուշաբթի օր: Աշակերտ տալ փափաքող ծնողները կը հրաւիրուին ամէն օր առաւօտէն մինչեւ կէս օր տեսակցիլ տնօրէնութեան: Հետ, տես զեկանալու համար ուսմանց ծրագրոյն եւ ընդունելութեան պայմաններուն:

Հիմնադիր-տնօրէն

2—10

Յ. Գ. ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ

Անկարելի է որ ընտանիք մը առանց կարի մեքենայի մնայ, բայց էական կէտն է լաւ մեքենայ մը ունենալ, որովհետեւ լաւ մեքենայ մը անխիւ եւ տահաւար ծառայութիւններ կը մատուցանէ, մինչդեռ դէշ տեսակէ մեքենայ մը անվերջ ղժժոհութեանց եւ աղտուկի աղբիւր մըն է:

Բոլոր աշխարհ գիտէ թէ՝

Ս Ի Ն Կ Ե Ր

Հայրայրիջ ԿԱՅՍ. ՊԱՆԱՏԱՆ

The Singer Manufacturing Co

մեքենան լաւագոյնն է. սոյն մեքենան ամէնէն աւելի կատարելաւ գործուածը, հաստատուոր եւ դիւրագործածելին ըլլալուն՝ բոլոր վանդակ աշխարհի մէջ՝ ամէն ոք Սինկերի մեքենաները կը գնէ:

Ձեռքի, ոտքի, ու ոտքի եւ ձեռքի միանգամայն մեքենաներ կը գտնուին:

ՍԻՆԿԵՐԻ մեքենաները կը ծախուին մի միայն Սինկեր Հնկերութեամբ վաճառատանց մէջ:

ԲՆԲԱՆ. { 1. Մեծ փողոց, Պան Մառշէի դէմ, թ. 343 եւ 343 կրկին՝
2. Մեծ փողոց, Կալաթա Սէրայի Լիսէին դէմ.

ԿԱՆԱԹԱՆ. { 1. Սինկէր խան, Թիւնէլին ետեւը.
2. Դարաքէօլ, Թրամուլէյի կայարանին դէմ.

ՊՈԼԻՍ. { 1. Սուլթան Համամ, թ. 2
2. Սուլթան Պալատ, Թրամուլէյի կայարանին դէմ, թ. 13

ՍԿԻՆՏԱՐ. Զարչր Պօլա, թ. 120.

ՇԱՐԱԹԱԿԱՆ ՄԱՍՆԱՎՃԱՐՈՒՄՆԵՐ

Դասերը եւ նորոգութիւնք ձրի.

Կատարեալ երախաւորութիւն:

Մասնաճիւղեր գաւառաց բոլոր քաղաքներուն մէջ:

Սինկերի Հնկերութեան կեդր. վարչատեղին կը գտնուի Բերա, Մեծ Փողոց, թ. 343 եւ 343 կրկին, Սարգիս Պէյ Տիւզօղլուի տունը:

2—10